

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 6, Sayı/Issue 12, Temmuz/July 2024, ss. 521-550.

Geliş Tarihi–Received Date: 29.03.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 02.07.2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

BİR MİKRO TARİH ÇALIŞMASI OLARAK ŞANLIURFA TARİHİNİ YABANCI SEYYAHLARIN ESERLERİNDEN OKUMAK:

İNGİLİZ, FRANSTZ VE ALMAN SEYYAHLARIN İZİNDE URFA*

 10.53718/gttad.1461509

 YILDIZ DEVECİ BOZKUŞ**

ÖZ

Bu çalışmada, mikro tarih araştırmalarından hareketle XVIII. ve XIX. yüzyılda Urfa'ya gelmiş veya bu güzergahtan geçmiş İngiliz ve Alman seyyahların eserleri incelenmiştir. Bu dönemin seçilmesinin temel nedeni söz konusu yüzyıllarda Anadolu'ya seyahatin ve ilginin artmış olmasının yanı sıra sömürgecilik faaliyetlerinin de bu dönemde yoğunlaşmaya başlamasıdır. Bu dönemde misyonerlikten, istihbarata, bilimsel araştırmalardan dini görevlerin yerine getirilmesine kadar farklı nedenlerle seyahatlerin sayısında ciddi bir artışın olduğu gözlenmiştir. Ayrıca bu dönem seyyahlarının seyahatleri esnasında kullandıkları güzergâhların da benzer olmasının bu dönemin seçiminde etkisi olmuştur. Çalışmanın kapsamında, Batılı seyyahların Osmanlı kentlerine geliş nedenleri, kaleme aldıkları seyahatnameler ve bu eserlerin tarihten günümüze dünyada Türk imajının oluşumu ile Türkiye ile ilişkilerin şekillenmesinde ne tür etkileri olduğuna odaklanılmıştır.

Bu çerçevede eserlerin tasnifinde özellikle Urfa'ya dair bölümlerin yer aldığı ve ağırlıklı olarak armchair traveler olmayan seyyahların eserleri incelenmiştir. Bu eserlerde seyyahların Urfa'nın tarihi ve stratejik önemini nasıl ele aldıkları, bölgedeki demografik yapı, etnik ve dini grupların seyyahlarla olan ilişkileri ve kentin sosyo-kültürel özelliklerine odaklanılmıştır. Ayrıca bölgeye dair raporlar hazırlayan Batılı seyyahların söz konusu eserlerinin ne kadar objektif olduğu da oryantalizm perspektifinden ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede mikro tarih araştırmalarıyla batılı yabancı seyyahların büyük tarihî dönemleri ve olayları seyahatnamelerinde nasıl tasvir ettiğine bakılarak bölgedeki toplumsal ve kültürel değişimin izleri ortaya konmuş ve incelenmiştir. Çalışmada özellikle Anadolu'dan geçerken Urfa'da bulunmuş İngiliz seyyah ve gezginlerden ağırlıklı olarak Richard Pococke, Edward Lewes Cutts, Ely Bannister Soane, George Percy Badger, James Silk Buckingham, Henry Charles Barkley (1837-1903), Warrington Wilkinson Smyth (1817-1890), Verney Lovett Cameron (1844-1894), William Ainger Wigram (1872 -1953), Francis Rawdon Chesney (1789- 1872) ve Lord Warkworth'un(1871-1909) eserleri incelenmiştir. Söz konusu Batılı seyyahların seyahatnamelerinde Urfa, Türkler, Müslümanlar ve şehrin demografik durumuna dair sunulan veriler incelenmiştir.

Seyahatnamelerin ele aldıkları konular itibariyle bazen objektif olmayan tarihsel bilgiler sunabilecekleri de unutulmamalıdır. Kuşkusuz seyahatnameyi kaleme alan seyyahın düşünce dünyası, diplomatik veya bürokratik görevi veya misyonerlik amacı gibi durumlar söz konusu olabileceği için seyyahların eserlerinde bazen ortak birtakım önyargı veya izlenimler de ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle bu eserlerin incelenmesinde oldukça hassas olunmalıdır. Araştırmacılara göre insanoğlu kimi zaman yeni yerler keşfetmek kimi zamanda yeni bilgiler edinmek amacıyla seyahat etmek istemiştir. Antik dönemlerden günümüze gezilerin yapılış şekli ve amaçları değişmiş olsa da gezginlerin seyahatlerinin sürekli olarak devam ettiği söylenebilir. Seyahatnamelerde yer alan gravür, harita, fotoğraf vb. görseller kentlerin tarihi süreç içerisindeki, fiziki, ekonomik, sosyal vb. değişimini yansıtmaları açısından son derece önemlidir. Ayrıca seyahatnameler; tarih, coğrafya, jeoloji, sosyoloji, folklor ve mimarlık gibi disiplinler tarafından başvurulan önemli kaynaklar olduğunu da belirtmekte yarar vardır.

* Bu çalışma, TÜBİTAK 1002-AHızlı Destek Programı kapsamında 123K089 numaralı proje ile desteklenmiştir. TÜBİTAK'a sağladıkları destek için teşekkür ederiz.

** Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, E-Posta: yildizdeveci@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4634-463X.

BİR MİKRO TARİH ÇALIŞMASI OLARAK ŞANLIURFA TARİHİNİ YABANCI SEYYAHLARIN ESERLERİNDEN OKUMAK: İNGİLİZ, FRANSIZ VE ALMAN SEYYAHLARIN İZİNDE URFA

Anahtar Kelimeler: İngiliz Seyyahlar, Alman, Seyyah, Urfa, Seyahatname, Mikro Tarih.

INTERPRETING THE HISTORY OF ŞANLIURFA THROUGH THE WORKS OF FOREIGN TRAVELERS: A MICROHISTORICAL STUDY

ABSTRACT

In this study, works of English and German travelers who visited or passed through Urfa during the 18th and 19th centuries were examined through the lens of micro-history research. The main reason for selecting this period is the increased interest in Anatolia and travel to the region during these centuries, coinciding with the intensification of colonial activities. It has been observed that there was a significant increase in the number of travels for various reasons, ranging from missionary work to intelligence gathering, scientific research, and religious duties during this period. Furthermore, the similarity in the routes used by travelers during this period also influenced the choice of this era.

Within the scope of the study, the reasons for Western travelers' arrival in Ottoman cities, the travelogues they penned, and the impact of these works on the formation of the Turkish image globally and the shaping of relations with Turkey from history to the present day were focused on. Accordingly, the works were categorized, especially focusing on sections related to Urfa, and predominantly examining the works of travelers who were not armchair travelers. The focus was on how travelers addressed the historical and strategic importance of Urfa, the demographic structure of the region, the relationships of ethnic and religious groups with travelers, and the socio-cultural characteristics of the city. Additionally, an attempt was made to assess the objectivity of the travel reports prepared by Western travelers regarding the region from an Orientalist perspective. Within this framework, through micro-history research, traces of social and cultural change in the region were revealed and examined by looking at how Western foreign travelers depicted major historical periods and events in their travelogues. Particularly, the works of English travelers and explorers who passed through Urfa while traveling through Anatolia were examined, including Richard Pococke, Edward Lewes Cutts, Ely Bannister Soane, George Percy Badger, James Silk Buckingham, Henry Charles Barkley (1837-1903), Warrington Wilkinson Smyth (1817-1890), Verney Lovett Cameron (1844-1894), William Ainger Wigram (1872 -1953), Francis Rawdon Chesney (1789-1872), and Lord Warkworth (1871-1909).

The data presented in the travelogues regarding Urfa, Turks, Muslims, and the demographic situation of the city were analyzed. It should be noted that travelogues, depending on the topics they cover, may sometimes provide historically inaccurate information. Since the worldview of the traveler who pens the travelogue, as well as their diplomatic or bureaucratic duties or missionary purposes, may influence their works, a certain level of bias or impressions may sometimes emerge in the works of travelers. Therefore, caution must be exercised in examining these works. According to researchers, humans have sometimes traveled to explore new places and acquire new knowledge. Although the ways and purposes of trips have changed from ancient times to the present day, it can be said that the travels of travelers have continued consistently. Visual materials such as engravings, maps, photographs, etc., included in travelogues are crucial for reflecting the historical, physical, economic, social, and other changes in cities over time.

Keywords: British Travelers, German, Traveler, Urfa, Travelogue, Micro History.

GİRİŞ

Mezopotamya coğrafyası, günümüzde olduğu gibi geçmişte de stratejik öneme sahip bir bölgeydi. Bu bölgenin bugünkü önemini anlayabilmek için geçmişinin tüm detaylarıyla bilinmesi elzemdir. Bir mikro tarih çalışması olarak hazırlanan bu çalışmada, yerelden makro tarihe ışık tutularak Urfa tarihine yeni ve kapsamlı bir bakış açısı kazandırılması hedeflenmektedir. Çalışma aracılığıyla özellikle yabancıların tarihte Türkleri ve Müslümanları nasıl gördükleri, nasıl adlandırdıkları ve bugünkü Türk algısının oluşmasında seyyahların söz konusu eserlerinin nasıl bir yeri olduğuna küçük de olsa bir katkı sunulması öngörülmektedir.

Çalışmada ağırlıklı olarak Batılı seyyah ve gezginlerin, özellikle de Urfa, Birecik, Siverek, Mardin güzergahı ve coğrafyasına dair sundukları bilgiler esas alınmıştır. Bu verilerden hareketle tarihte bu coğrafyada Doğuların Batılılar tarafından nasıl görüldükleri, şehir, mekân, mimari, yeme içme, gündelik yaşam, adet, gelenek ve göreneklerinin nasıl algılandığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Söz konusu bakış açısının günümüzde dünyadaki Türk algısını nasıl şekillendirdiği ve oryantalizmin bu süreci nasıl etkilediği ortaya çıkarılacaktır.

Bu çerçevede ilk etapta Urfa'ya XVI. yüzyıldan itibaren dini, ticari, siyasi, bilimsel ve askeri amaçlarla gelen seyyah ve gezginlerin kimler olduğu belirlenecektir. Daha sonra söz konusu seyyahların eserlerinde Urfa'ya dair sundukları kısa bilgilere yer verilecektir. Böylece seyyahların gözlemlerinin yer aldığı bölümlerin okuyucuyu geçmişe götürerek, yabancıların zihninde Urfa üzerinden Doğu'nun nasıl tasvir edildiğinin anlaşılması öngörülmektedir. Böylece aslında mikro tarih penceresinden makro tarihin anlaşılması ve günümüzde halen devam

eden oryantalist bakış açısının temellerinin atılmasında seyyah ve seyahatnamelerin ne kadar önemli bir yere sahip olduğunun anlaşılması hedeflenmektedir.

1. Mikro Tarih Nedir?

Çalışmaya geçmeden önce, mikro tarihin ne olduğuna dair kısa bir açıklamanın yapılması faydalı olacaktır. Mikro tarih çalışmaları, son dönemlerde sosyal bilim araştırmalarında giderek daha fazla önem kazanan bir alandır. Dünya genelinde olduğu gibi ülkemizde de tarih araştırmalarında sıklıkla kullanılan bu yöntem giderek yaygınlaşmaktadır. Mikro tarihten makro tarihe bakış, birçok konuda tarihi verileri elde etmemizi, farklı bir bakış açısı kazanmamızı ve tarihi meselelere daha geniş bir perspektiften bakmamızı sağlar.

Meier'e göre, mikro tarihe olan ilgi, Almanya'da 1970'lerde başlamıştır. Fransa'da ise bu alandaki ilgi, Annales Okulu'ndan önceye dayanmaktadır. Mikro tarihe yönelik dünya çapındaki ilginin en önemli nedeninin ise, bir taraftan günümüzün ve yakın geçmişin belirli toplumsal ve politik deneyimlerinde, diğer taraftan ise makro tarih anlatısındaki yorgunlukta yattığına işaret eder.¹

Mikro tarih aynı zamanda belirli bir konuyu derinlemesine ve kapsamlı bir biçimde anlamak açısından da son derece önemlidir. Zira mikro tarih içerisinde daima şüphe yaratacak bir şey vardır. Mikro tarih var olduğu sürece makro tarihin gerçekleşebileceğine işaret eden Christian Meier, makro tarihle mikro tarih arasında sıkı bir bağın varlığından bahseder.²

Meier ayrıca makro tarihin temelde mikro tarihe dayandığını, büyük olayların henüz başlangıç aşamasında olan ilişkilerini etkileyebildiğini de ifade eder.³ Araştırmacılara göre ise mikro tarih aynı zamanda bilinmeyi unutulmuşluktan kurtarma çabasıdır.⁴ Görüldüğü gibi Meier'in de belirttiği üzere çağların mikro ve makro tarihleri arasındaki ilişkinin tam olarak anlaşılabilmesi için diğer çağlarla karşılaştırılması ve birbiri ile bağlantı kurulması elzemdir.⁵

Bu kapsamda mikro tarih çalışmalarının tarihte veya günümüzde pek çok konuya dair büyük resmi anlama konusunda önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca gerek kendi tarihimizi gerekse dünya tarihini anlamada mikro tarih çalışmaları kapsamlı verilere ulaşmamızda da önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle makro tarihe mikro perspektiften bakmanın tarihi meselelerle ilgili bakış açımızın zenginleşmesi ve göz ardı edilen hususların, grupların, toplulukların veya bireylerin perspektiflerini anlamamızda önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu tür bir bakış açısı kapsayıcı ve objektif bir tarih anlatısı oluşturmamıza doğrudan destek sağlayacaktır.

2. Tarihte Yabancı Seyyahların Anadolu'ya Geliş Nedenlerine Genel Bir Bakış

İnsanoğlu bazen yeni yerler keşfetmek, bazen de yeni bilgiler edinmek amacıyla seyahat etmek istemiştir. Bu nedenle, farklı coğrafyalarda dolaşan seyyahların gezi notlarına dair çok erken dönemlere ait örnekler görmek mümkündür. Gezilerin şekli ve amaçları antik dönemlerden günümüze kadar değişmiş olsa da gezginlerin seyahatlerinin sürekli olduğu söylenebilir. Seyahatnamelerde bulunan gravürler, haritalar, fotoğraflar gibi görseller, kentlerin tarihi süreç içerisindeki fiziksel, ekonomik, sosyal ve benzeri değişimlerini yansıtmak açısından son derece önemlidir.

Ayrıca, seyahatnameler tarih, coğrafya, jeoloji, sosyoloji, folklor ve mimarlık gibi disiplinler tarafından önemli kaynaklar olarak kullanılmaktadır. Seyyahlar kendi istekleri ve iradeleri yanında devletleri tarafından da görevlendirilmişlerdir. Sivil olarak faaliyet gösteren seyyahlar, olayları tarihi süreç içerisinde aktaran klasik tarihçilerin ve günlük yazan vakanüvislerin ihmal ettiği pek çok bilgiyi içererek tarihe şahitlik eden kaynaklar sunarlar.

Seyyahlar seyahat ettikleri kentlerin insanların ekonomik, dini, sosyal ve kültürel durumlarını ortaya koyarken, aynı zamanda gördüklerini kendi ülkeleriyle karşılaştırarak mukayese etmişlerdir. Bu nedenle, seyahatnameler basit haritalar veya gezi notları olmanın ötesinde, sonraki araştırmacılara önemli bilgiler aktaran kaynaklar olarak görülürler. Özel veya yanlı bilgiler içerebilecekleri için, bu tür eserlerin bilimsel kaynaklarla karşılaştırılması büyük önem taşır.⁶

Bu kapsamda XIX. yüzyılda Urfa'ya gelen veya buradan geçmiş pek çok seyyahın olduğu bilinmektedir. XV. – XIX. yüzyıllar arasında aralarında Pero Tafur, Polonyalı Simeon, Ogier Ghislan Busbecq, Frederick Walpole, Arminius Vámbéry, Mme de Gasparin ve Henry Fanshawe Tozer gibi Batı dünyası için önemli pek çok seyyah Osmanlı topraklarına gelmiştir. Söz konusu seyyahlar gezileriyle ilgili çeşitli eserler kaleme alarak hem Osmanlı

¹ Christian Meier, "Makro ve Mikro Tarih İlişkisi Üzerine Notlar", *Memleket Siyaset Yönetim*, C. 7, S. 18, 2012, s. 108.

² Meier, *age*, s. 100-112.

³ Meier, *age*, s. 113.

⁴ Ümit Akagündüz, *Mikro Tarihin Gözünden 1924*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2017, s. 22.

⁵ Meier, *age*, s. 120.

⁶ Ferruh Toruk, "Seyyah Henry C. Barkley'in Gezi Notlarında Sivrihisar", *International Social Sciences Studies Journal*, C. 7, S. 90, 2021, s. 4789-4790.

BİR MİKRO TARİH ÇALIŞMASI OLARAK ŞANLIURFA TARİHİNİ YABANCI SEYYAHLARIN ESERLERİNDEN OKUMAK: İNGİLİZ, FRANSIY VE ALMAN SEYYAHLARIN İZİNDE URFA

Devleti'nin en sancılı yıllarında imparatorluğun genel durumu hakkında çarpıcı açıklamalara hem de Türkler hakkında önemli bilgilere yer vermişlerdir.⁷

Bu seyyahların yanı sıra özellikle Anadolu'dan geçerken Urfa'da bulunmuş çok sayıda İngiliz seyyah ve gezgin bulunmaktadır. Bu seyyahlar arasında Richard Pococke, Edward Lewes Cutts, Ely Bannister Soane, George Percy Badger, James Silk Buckingham, Henry Charles Barkley (1837-1903), Warrington Wilkinson Smyth (1817-1890), Verney Lovett Cameron (1844-1894), William Ainger Wigram (1872 -1953), Francis Rawdon Chesney (1789- 1872) ve Lord Warkworth (1871-1909) ilk sırada yer alır.

İngiliz seyyahların yanı sıra Urfa'ya yolu düşen Alman seyyahlar da bulunmaktadır. Bu gezginler arasında Carsten Niebuhr (1733-1815), Julius Heinrich Petermann (1801-1876), Edouard Sachau ve Helmuth Von Moltke'nin seyahatnameleri Urfa'ya dair oldukça ilginç veriler sunar. Yine Fransız seyyahlardan Guillaume-Antoine Olivier, Jean de Thevenot ve Jean-Baptiste Tavernier de Urfa'ya dair önemli eserler kaleme almış gezginlerdir. Urfa'ya ayrıca Orta Çağ'ın sonundan itibaren Ageria, Josaphat Barbaro, Antonio Tenreiro ve Mestre Alfanso'nun da geldiği ve eserlerinde Urfa'ya dair kayıtlara yer verdiği bilinmektedir.

Araştırmacılara göre Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik bu ilginin temelleri Avrupa'da XVI. yüzyıldan itibaren atılmaya başlanmıştır. Bu dönemde Fransız yazarların Osmanlı tarihini konu edinen tiyatro eserleri bunun önemli göstergelerindedir. Daha sonra XVII. Yüzyılda ise Fransız yazarların Osmanlı tarihine değinen trajedilerinin İtalyan bestecilerin dikkatini çektiği görülür. XVII. Yüzyılda İtalya'da Osmanlı'ya olan ilginin en önemli göstergeleri arasında operalar ilk sırada yer alır.⁸ Söz konusu besteciler ya da sanatçılar kendilerine ilham veren o egzotik Doğu'ya hiç gitmemiş ancak ilhamlarını seyyahların anlatılarından ve kendi hayal dünyalarının gücünden almışlardır. Bu nedenle de seyyahların çalışmaları sadece siyasi, bilimsel, askeri vb. değil aynı zamanda sanatsal amaçlara da hizmet ediyor.

XVII. yüzyıldan itibaren gezginlerin araştırma konusunda motive edilmelerinde Royal Society'nin önemli bir payı olmuştur.⁹ XVIII. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere denizci devletlerin başına yer almaya başlamıştır. Bu dönemde İngiltere'de III. George (25 Ekim 1760 – 29 Ocak 1820) kral olarak görev bulunuyor ve onun dönemindeki şahsi idare nedeniyle İngiltere'de genel bir hoşnutsuzluk meydana gelmiştir. Bu dönemde Kuzey Amerika'da İngiltere'ye ait geniş müstemele isyan neticesinde Fransa'nın da yardımıyla elden çıkmış ve Amerika Birleşik Hükümetleri teşekkül etmiştir.¹⁰

İngiltere uzun yıllar Mısır konusunda izlediği politika gereği Mısır'da yabancı bir devletin ve özellikle de Fransa'nın nüfuz sahibi olmasını engelleme politikası izlemiştir. Bu gerekçeyle XIX. yüzyılda Süveyş Kanal Projesine İngiltere dahil edilerek İngiliz kamuoyunda projeye ilgili pozitif bir algı yaratılmasına özen gösterilmiştir. Ticaret odaları, Hindistan ticaret Kumpanyası ve Parlamente'ya bu konuda mektuplar gönderilmiştir. İngiltere ise Kanal projesinin teknik olarak gerçekleştirilebileceğine inanmadığı için ve gerçekleşmesi halinde de İngiltere ile Fransa'nın arasını açacağı düşünüldüğünden bu projenin Osmanlı toprak bütünlüğünü tehlikeye düşüreceğini ileri sürmüştür.¹¹

Sonuç olarak Batılıların erken dönemlerden itibaren Doğu'ya yaptıkları seyahatlerin birçok nedeni olduğunu söylemek mümkündür. Bu seyahatler sonucu ortaya çıkan seyahatnameleri amaçlarına göre dinî amaçlı seyahatlerin ürünü, Haçlı seferleri sırasında tutulan notlardan meydana gelen eserler ve ülkesi tarafından elçi sıfatıyla ya da başka memuriyetlerde görevlendirilmek amacıyla giden devlet adamlarının gezi notlarından oluşturulan eserler olarak sınıflandırmak mümkündür. Ayrıca savaşta esir düşenlerin kaleme aldıkları ve sadece ilmi çalışma yapmak ve bilgi edinmek amacıyla yapılan gezilerin sonucunda kaleme alınan eserler olduğu da belirtilebilir. Bunların yanı sıra macera arayan, zevk için gezenlerle, tüccarların kaleme aldığı seyahatnamelerin de olduğunun belirtmekte yarar vardır.¹²

3. Tarih Çalışmalarında Kaynak Olarak Seyahatnameler Neden Önemlidir?

Tarihin her döneminde seyahatnameler ilk elden kaynak olmaları nedeniyle en önemli kaynaklar arasında yer almışlardır. Seyyahların gezip gördükleri toplumların yaşayış şekillerini ve yaşadıkları toprakları tasvir

⁷ Aslıhan Kılınc, "XV-XIX. Yüzyıllar Arası Batılı Seyyahların Gözünden Değişen Türk İmgesi, Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul ve Ayasofya", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 7, S. 3, 2020, s. 1842.

⁸ Filiz Ali, "Avrupa Sanatı ve Müziğinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan Yansımalar", *Oryantalizmin 1001 Yüzü*, Ed. Ayşen Anadol, Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 94-97.

⁹ Anita Damiani, *British travel attitudes to the Near East in the eighteenth and nineteenth centuries*, University of Edinburgh, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Birleşik Krallık 1977, s. 11.

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. I, 5. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 631.

¹¹ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, XIII. Dizi, Ankara 2011, s. 91-92.

¹² Ali Mıynat, "Batılı Seyyahların Gözüyle Hasankeyf", *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, Esen Ofset Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş., İstanbul 2009, s. 183.

etmelerinin yanı sıra topladıkları bu bilgileri sayısız insana ulaştırmaları açısından da oldukça önemli kaynaklardır. Seyahatnamelerin büyük bir çoğunluğu bizzat seyyahın kendisi tarafından kaleme alındığı gibi bazen ise seyyahın ölümünden sonra dostları tarafından kitap haline getirilebilmektedir. Bu eserler Türk tarihine olduğu gibi dünya tarihinin de farklı birçok dönemine ışık tutmaları nedeniyle yegâne değerli eserler olarak kabul edilmektedir.¹³

Tarih araştırmalarında seyahatnameler önemli birer bilgi kaynağı olarak kabul edilseler de seyahatnamelerin öznel bir bakış açısıyla yazıldıklarını unutmamak gerekir. Seyahatname yazarlarının büyük bir kısmının Hristiyan din adamlarından oluştuğu göz önünde bulundurulduğunda, tutucu dindarlıkları nedeniyle seyahatname yazarlarının Türkler hakkında genellikle olumsuz görüşler bildirdikleri görülür. Örneğin Türklerden bahsederken daima dışlayıcı bir tanımlama olarak “Tatar” sözcüğünün kullanılması bunun en önemli göstergeleri arasında yer alır. Seyahatnameler ayrıca tarihteki pek çok konuya ışık tutmaları açısından son derece önemli kaynaklardır. Örneğin Kudüs’te Gürcülere Kanuni Sultan Süleyman tarafından tanınan ayrıcalıkların uzun yıllar devam ettiğini seyyahların notlarından öğrenmek mümkündür. Benzer şekilde Anadolu’da Müslümanlarla Hristiyanların birlikte barış için yaşadıkları vb. konular da seyahatnamelerdeki konular arasında önemli bir yer tutar.¹⁴

Seyyahların seyahat ettikleri yerleşimler hakkında bilgi ve görüşlerini paylaştıkları, bazen gravür, fotoğraf, harita ve serbest el çizimi gibi görsel kaynaklarla desteklenen seyahatnameler veya gezi notları günümüzde halen araştırmacılara bilgi sunan en önemli kaynaklar arasında ilk sırada yer alırlar. Her ne kadar seyahatnamelerin objektif bir bakış açısıyla yazılmadıkları ileri sürülse de günümüzde seyahatname/gezgin notlarının makro ölçekte tarihimize, mikro ölçekte ise yerleşimimize dair önemli veriler içerdikleri bilinmektedir. Bu nedenle seyyahların gezi notları, akademik çalışmalarda kullanılan, günümüzde var olmayan/kullanılan yerleşimlerin tarihsel süreç içerisinde gelişimini ve günümüzdeki durumlarının algılanmasında araştırmacılara bilgi sunan önemli kaynaklardır.¹⁵

Seyyahların kaleme aldıkları eserler ayrıca Osmanlı şehir tarihleri açısından da büyük bir öneme sahiptir. Bilindiği üzere Osmanlı dönemindeki pek çok şehrin tarihiyle ilgili yabancı seyahatnameler önemli ipuçları barındırarak şehir tarihlerinin aydınlatılmasına kaynaklık ederler.¹⁶ Örneğin Pierre Gylli ve Pierre Belon gibi isimlerin seyahatlerine botanik ve zooloji alanında araştırmalar ve çalışmalar yapmak üzere çıktıkları bilinir. Tournefort ve Ogier Ghislan de Busbecq ise Anadolu’ya kendi tabiriyle “ot toplamaya gelen” seyyahlar olarak bilinirler. Pero Tafur, G. Mclean, Tavernier, Polonyalı Simeon, C. Schefer, F. Canaye gibi gezginlerin ise farklı görevlerle 1400-1700 tarihler arasında İstanbul’u ziyaret ettikleri bilinmektedir. İtalyan Giovanni de Torzelo gibi bilgi toplamak için bu topraklara gelmiş ve yıllarca (12 yıl) bu topraklarda kalmış seyyahların da olduğunu belirtmek gerekir.¹⁷ Görüldüğü üzere tarihin her döneminde farklı amaçlarla da olsa çok sayıda seyyah Osmanlı topraklarını dolaşmış ve bu seyahatlerini kaleme aldıkları eserlerle ölümsüz hale getirmişlerdir. Peki söz konusu seyyahların eserleri neden önemlidir? Bu eserler birer eşsiz birincil tarih kaynaklarıdır zira seyyahların eserlerinden Osmanlı şehirlerindeki yangınlar, düğün ve cenaze törenleri, sünnet düğünleri, dini mekanlar, diplomatik mücadeleler, Tanzimat ve Islahat Fermanı’na toplumun bakış açısı gibi pek çok konuya dair bilgiler yer alır.¹⁸ Seyahatnamelerde ayrıca şehir manzaraları, halklar, halkların yaşayışları, adetler, devlet yapısı, esirler, esir pazarları, Müslümanlığa dair düşünceler, kent mezarlıkları, oyun sahaları, piknik alanları, tütün, kahve, kadınlar, giyim-kuşam, yiyecekler, yemekler, ekmek, peynir, Osmanlıların/Türklerin fiziki ve ahlaki özellikleri, vasıfları gibi pek çok konuya dair son derece geniş bir yelpazede bilgilere yer verilir.¹⁹

Seyahatnameyi kaleme alan seyyahın düşünce dünyası, diplomatik veya bürokratik görevi veya misyonerlik amacı gibi durumlar da söz konusu olabileceği için seyyahların eserlerinde bazen ortak birtakım önyargı veya benzer izlenimlerin de ortaya çıkabildiği görülmektedir. Bu nedenle bu eserlerin incelenmesinde oldukça hassas olunmalı ve daima soru işaretleri ile de hareket edilerek eserler mukayese edilmelidir.

4. Oryantalizm, Seyyahlar ve Seyahatnameler

Bilindiği üzere Doğu fikrinin Batı kültüründe inşa edilmesinde Edward Said’in önemli bir yeri olmuştur. Zira Said’in Oryantalizmi bir başucu eseri olarak pek çok kesim tarafından kullanılmıştır. XIX. yüzyıldan itibaren sömürge karşıtı milliyetçi hareketler hız kazanmıştır. Bu süreçte Batı ve Hindistan, Mısır, Osmanlı İmparatorluğu

¹³ Ashhan Kılınç, *XV. ve XVII. Yüzyıllar Arasında Anadolu Üzerinden Kudüs’e Giden Batılı Seyyahlar ve Anadolu Hakkındaki İzlenimleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Malatya 2014, s. IX.

¹⁴ Sulhan Saba Orbeliani, Timote Gabaşvili, İoana Gedevenişvili, Avalişvili, Giorgio Eristavi, *Osmanlı ve Avrupa Topraklarında Beş Gürcü Seyyah ve Seyahatnameleri (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s. 10-11.

¹⁵ Toruk, *agm*, s. 4789.

¹⁶ Özgür Yılmaz, “Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 27, S. 2, 2013, s. 587-614.

¹⁷ Kılınç, *agm*, s. 1845.

¹⁸ Fatma Uygur, *XIX. Yüzyıl Fransız Seyyah ve Diplomatı Edouard Antoine Thouvenel’e Göre Osmanlı Devleti*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2015, s. 220-246.

¹⁹ Nejat Göyünç, “Reinhold Schiffer, Oriental Panorama: British Travellers in 19th Century Turkey”, Viyana’daki Karşılaştırmalı Edebi Bilimler Enstitüsü (Institut für Vergleichende Literaturwissenschaft)’nün 33 numaralı yayını [Kitap Tanıtımı], *Belleten*, C. 64, S. 241, 2000, s. 975.

BİR MİKRO TARİH ÇALIŞMASI OLARAK ŞANLIURFA TARİHİNİ YABANCI SEYYAHLARIN ESERLERİNDEN OKUMAK: İNGİLİZ, FRANSTZ VE ALMAN SEYYAHLARIN İZİNDE URFA

ve sonrasında Türkiye’de pek çok entelektüel düşünce adamı, yazar ve sanatçı kökenleri Avrupalılara dayanan Doğu imgesinin hem kurgusal hem de önyargılı olduğuna işaret etmiştir. Bunlardan biri olan Ahmet Hamdi Tanpınar 1934’te Şark ve Garp adlı eserinde Edward Said’in Doğu ve Batı denklemine oturttuğu “negatif” ötekilik kavramından bahsetmiştir.²⁰

Ersoy ise Oryantalizmin 1001 Yüzü adlı eserinde Said Oryantalizminin temelinde yatan akut gücün eşitsizlik olduğunu belirtir ve Oryantalist derin anlatıya göre Avrupalıların Doğuyu nasıl karşıt bir dünya olarak gördüğünü anlatır.²¹

Irwin’e göre ise hegemonyacı emperyalizmin söylemi olan Oryantalizm, Batı’da Doğu ve özellikle İslam ve Araplar hakkında yazılıp çizilen her şeyi sınırlandıran bir söylemdi. Bu nedenle Batı’nın Arap topraklarına nüfuzunu ve burayı kendine mal etmesini meşrulaştırmış ve Siyonist tasarıyı sağlama almış bir yapıdır. Irwin’e göre Edward Said Oryantalizmin başlangıcı konusunda tutarlı olmamakla birlikte genelde XVIII. yüzyıl sonlarında Fransız ve İngiliz bilginlerin yapıtlarında ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Batı dünyasının Doğu’nun temsil biçimlerinin hep Batı’nın üstünlüğünün sezdirimlerini, hatta çoğu zaman bu üstünlüğün açık bir ifadesini içerdiğini belirtir. Irwin’e göre Oryantalizmin ayırt edici özelliği özcü, ırkçı, büyüklenici ve ideolojik güdümlü oluşudur. Bu nedenle Irwin Oryantalizmin tarihinde insanın kendini, geçmişte gerçekten olup biteni değil, Said ve yandaşlarının olmuş olması gerektiğini düşündükleri şeyi tartışmak durumunda bulunduğunu belirtir.²²

Oryantalizmin ortaya çıkışında emperyalist emellerin önemine vurgu yapan araştırmacılara göre ise bu süreçteki en önemli gelişme 1600’lü yıllarda kurulan Britanya Doğu Hindistan Şirketi [British East India Company] olmuştur. XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadarki süreçte faaliyet gösteren bu şirket dünyaca ünlü bir İngiliz şirketi olup başlangıçta Hint alt kıtasındaki baharat ticaretine odaklanmıştır. Daha sonraki dönemlerde ticaret faaliyetlerini genişleten Britanya Doğu Hindistan Şirketi Hindistan’daki dokuma, ipek ve diğer değerli mallarıyla ilgili ticari faaliyetlere de girmiştir. Ayrıca demiryolları, telgraf hatları ile posta sistemleri alanlarında da oldukça gelişmiştir. Zamanla Hindistan’daki siyasi ve ticari etkisi arttırmaya başlayan bu şirket, XVIII. yüzyılda oldukça güçlenmiştir.²³

Sonuç olarak araştırmacılara göre günümüzde Oryantalizm sözcüğü “Doğu’yu küçümseyen, Doğu insanı ve kültürüyle alay eden, Batı’nın varsayılan üstünlüğünü vurgulayan bir tutumu” ifade etmektedir. Said’in Orieantalizm’de ele aldığı bu konunun Doğu-Batı algılarına yeni bir boyut getirdiği de ileri sürülmektedir.²⁴ Latince ’de yükselen anlamına gelen *oriens* doğuyu işaret eder. Güneşin doğduğu yön anlamına da gelen bu terim Avrupalılar tarafından Ortadoğu’yu adlandırmak için kullanılmıştır. “Orient” veya “Şark” olarak kullanılan bu terimler zamanla Batı’da bir bilim alanı olarak ortaya çıkan *Oriental Studies*’ın temellerini oluşturmuştur. Araştırmacılara göre Şarkiyat çalışmalarının temeli ise Arapçadan Latinceye eserlerin çevrilmesiyle XII. yüzyılda başlamıştır. Böylece XV. yüzyıldan itibaren Avrupa üniversitelerinde şarkiyat çalışmaları ilerlemiş, Arapça, Türkçe, Farsça bilen, Doğu dinleri ve kültürlerine aşina Şarkiyatçı diplomatlar yetişmeye başlamıştır.²⁵ Bu nedenle Oryantalizm aynı zamanda Şarkiyatçılıkla paralel olarak ilerlemiştir. XIX. yüzyılda ise Avrupa’nın Doğu ile ilişkilerinin artması bu bölgeye olan ilgiyi de arttırmıştır. Avrupalı genç bilim adamları bu süreçte ilişkileri hızlandırmak ve daha da kolaylaştırmak için Doğu kültürünü, sanatını, edebiyatını, dilini öğrenme arzusuyla Şarkiyatçılık alanına yönelmişlerdir. Bu süreçte araştırmalarını Doğu topraklarına gelecek gerçekleştiren bilim adamlarının kaleme aldığı eserler böylece Batı’nın Doğu dünyasını daha iyi anlamasına vesile olmuştur.²⁶ Oryantalizmin zamanla değişim ve dönüşüm sürecinden geçmesi ise bu kez söz konusu kavramın farklı araçlar üzerinden olsa da Batılıların Doğuyu bir temsil aracına dönüşmüştür.

5. Kaliruha’dan Şanlıurfa’ya Seyyahların İzinde Urfa

Antik dönemlerden itibaren seyyahların misyonerlik, istihbarat, bilimsel araştırmalar, dini görevlerini yerine getirme gibi pek çok farklı nedenle seyahat ettikleri ve seyahatnameler kaleme aldıkları bilinmektedir. Erken dönemlerden itibaren seyyahlar kurye, gözlemci, rahip, tüccar, din adamı, bilim insanı adı altında Osmanlı topraklarına gelmiş veya bu topraklardan geçmiştir. Bu seyyahların kaleme aldıkları seyahatnameler ise o dönemde seyyahların Osmanlı’ya dair izlenimlerini bizlere sunması açısından son derece önemlidir. Ancak Osmanlı Devleti’nin hemen hemen her dönemine ve yapısına önemli oranda ışık tutan seyahatnamelerin günümüzde halen yeterince incelenmediği söylenebilir. Bu bölümde tarihin farklı dönemlerinde Urfa’ya gelen İngiliz, Amerikan ve Alman seyyahların Urfa ve çevresine dair seyahatnamelerinde yer verdikleri bilgiler incelenecektir. Çalışmanın bu ülkelerle sınırlandırılmasının temel nedeni bu araştırmanın TÜBİTAK projesi olarak hazırlanmış olması ve

²⁰ Ahmet Ersoy, Emine Gürsoy Naskali, vd. *Oryantalizmin 1001 Yüzü*, Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 11.

²¹ Ersoy, *age*, s. 12.

²² Robert Irwin, *Oryantalistler ve Düşmanları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 9.

²³ Barbara Harlow and Mia Carter, *Imperialism & Orientalism: A Documentary Sourcebook*, Blackwell Publishers, UK 1999, s. 4-24.

²⁴ Emine Gürsoy Naskali, “Avrupa’da Şarkiyat”, *Oryantalizmin 1001 Yüzü*, Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 31.

²⁵ Ersoy, *age*, s. 127.

²⁶ Ersoy, *age*, s. 127.

Batılı seyyahlardan özellikle Urfa güzergahını en fazla kullananların seçilmiş olmasıdır. Bu kapsamda seyyahların sundukları eserlerde ne tür ortak konuların yer aldığı ve bu konulara dair seyyahların tutumları üzerinde durulacaktır. Seyahatnameler kronolojik bir sıralamaya göre ele alınmıştır.

5.1. Richard Pococke

Mikro tarihten makro tarihe ışık tutan bir diğer seyyah İngiliz Richard Pococke'dur. Seyyah Pococke Urfa ve Birecik'e dair gözlemlerini anlattığı bölümde izlediği güzergâh üzerindeki manzaralara dair uzun betimlemelere yer vermiştir. Bölgenin adeta bir çölü andırdığını, hasat tamamlandığı için ortaya çıkan manzaranın kendisinde olumsuz bir izlenim uyandırdığını kaydeder. Bu yolda çok az ağaç gördüğünü, üç saatlik bir yolun ardından tepelerin üstünden geçerek Suruç ovasına geldiklerini yazar. Suruç'ta bir nehir olduğunu ve bu nehrin Anteb'e yaklaşık iki saat uzaklıkta olduğunu Anteb'in güneydoğusundan doğduğunu belirtir. Seyahati sırasında Orrou adlı bir Ermeni köyünden geçtiklerini ve burada Ermenilerin bir kilisesi olduğuna yer verir. Anteb'e vardktan sonra Arapçanın Halep'in kuzeyinde çok az konuşulduğunu belirten Pococke, Halep ve Anteb arasındaki yolun yaklaşık yarısında Arapça konuşan bir köy bulduklarını ve ardından Türkçe konuşan bir diğer köye geldiklerini yazar. Burada çoğu insanın her iki dili de anladığını belirtir. Pococke Anteb'te bir Ermeni tüccara ulaştırmak üzere bir mektubunun olduğunu ve kendisini ziyaret gelen Ermeni'ye bu mektubu verdiğini ve Ermeni'nin Anteb şehrinin etrafındaki her şeyi kendisine gösterdiğini ve akşamüstü evinde çok zarif bir şekilde ağırladığını kaydeder.²⁷

Pococke kitabının XVII. Bölümünde genel olarak Mezopotamya hakkında özellikle de Urfa, antik Edessa ve Birecik hakkında önemli ipuçları sunar. Fırat Nehri'ni Runkale'den geçerek Mezopotamya'ya girdiklerini yazar. Fırat Nehri'nden çıkıp badem ağacı fidanlarının arasından tepeye tırmandıklarını ve taşlık bir yolda yaklaşık bir buçuk saatlik bir yolculuğun ardından Cibin²⁸ adlı bir Ermeni köyüne geldiklerini yazar. Burada kesilmiş taştan iyi yapılmış çok eski bir kilise gördüklerini ve bu kilisenin güneyinde yüksek duvarlarla çevrili bir alan bulunduğunu yazar. Bunun keşişler için bir konaklama alanı gibi görüldüğünü ve buranın bir manastır olduğuna dair bir geleneğin de bulunduğunu kaydeder. Köyün dışında, büyük bir mezarlık yakınında başka bir kilisenin kalıntılarının da olduğunu yazar. Mezarların kayaya oyulmuş ve üzerlerine taş kapaklar konulduğunu, köye yakın birçok üzümlü bağ bulunduğunu ve buradan mükemmel üzümler elde edildiğini anlatır. Buradaki rahiplerin onlara oldukça nazik davrandıklarını da belirtir. Bunun üzerine Pococke kendisinin kiliseye ait bir Hristiyan'ı, Urfa'ya gitmek üzere yanlarına almaya karar verdiğini de kaydeder.²⁹ Pococke'un hemen hemen gittiği her yerde Hristiyan din adamları ve Hristiyan ahalisiyle yakından ilgilendiğini söylemek mümkündür. Benzer bir durum diğer dönem ve ülke seyyahlarının seyahatnamelerinde de sıklıkla karşılaşılan bir husustur. Bu da seyyahların gezilerinin temelinde dini gerekçelerden ziyade siyasi hususların etkili olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Pococke şehri tasvir ederken Urfa'nın önemli kaynaklarından birinin, ince bir dikdörtgen kare olan su havzası olmasından bahseder. Burada oldukça berrak ve balıklarla dolu bir su havuzu bulunduğunu, bu balıkların sürüler halinde yüzdüklerini ve Müslümanların bunlardan hiçbirinin yakalanmasına izin vermediklerini yazar. Güney tarafında yürüyüş yolu bulunurken, kuzeyde oldukça güzel bir cami ve ona ait avlu ile su arasında açık bir sıranın bulunduğunu belirtir. İbrahim'in oğlunu kurban etmeye karar verdiği zaman buraya geldiğine dair bir hikâyenin anlatıldığına da yer verir. Buradaki caminin bir bölümünün oldukça kutsal sayıldığını ve bu nedenle herhangi bir Hristiyan'ın içeri girmesinin son derece zor olduğunu söyler. Bu bölgeden güneyde küçük bir mesafede, yine balıklarla dolu düzensiz bir su havuzunun daha bulunduğunu; her ikisinden de doğruya doğru şehir boyunca aktığını belirtir. Bu suyun yaygın kullanımlar ve bahçeleri sulamak için hizmet ettiğini, bu suların şehri geçtikten sonra oldukça kirli hale geldiğine de dikkat çeker. Bu suların o dönemde arklar olarak adlandırıldığını ve muhtemelen antik çağlardaki ünlü Kaliruha'nın kalıntılarını oluşturduğuna değinir. Ayrıca muhtemelen daha sonraki bir yazarın bahsettiği şekliyle şehir duvarlarını yıkayan bir nehir olan Scirto nehrini oluşturabileceğine de dikkat çeker.³⁰

Pococke Birecik'in Fırat üzerinden Halep'ten Urfa, Diyarbakır ve İran'a büyük bir geçit olduğunu ve stratejik önemi bulunduğuna işaret eder. Eskiden burada iki veya üç büyük gemi ile Birecik'ten Bağdat'a devam ettirilen ve yılda bir Diyarbakır'dan taşınan şöhretli mallarla yüklü bir ticaretin olduğuna da işaret eder. Pococke burada bazı kesimler tarafından kendisinden bazı hediye taleplerinin olduğuna da değinir.³¹

5.2. Carsten Niebuhr

Urfa'ya dair seyahatnamelerinde tarihi bilgiler sunan bir diğer gezgin ise Carsten Niebuhr'dur. Bilimsel araştırmalar yapmak için 1760 yılında Danimarka Kralı V. Frederick tarafından Mısır, Arabistan ve Suriye'ye gönderilen Danimarka heyetine katılan Niebuhr bu heyetle önce Nil, Sina Dağı, Süveyş ve Cidde'yi gezmiş ve kapsamlı notlar almıştır. Yemen'in başkenti San'a'dan sonra heyet Mukha'ya dönmek zorunda kalmış ve Niebuhr

²⁷ Richard Pococke, *A description of the East, and some other countries ...1704-1765*, Volume Copy 2 Vol. 2 Part 1, W. Bowyer Printed for the author, etc., London 1743, s. 154.

²⁸ Eski adı Cibin olan bu bölgenin günümüzdeki adı Saylakkaya'dır.

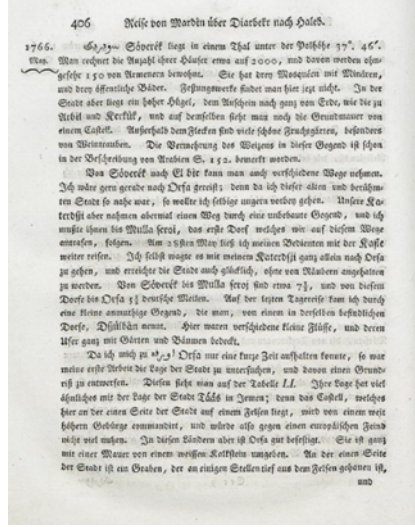
²⁹ Pococke, *age*, s. 158.

³⁰ Pococke, *age*, s. 160.

³¹ Pococke, *age*, s. 162-163.

BİR MİKRO TARİH ÇALIŞMASI OLARAK ŞANLIURFA TARİHİNİ YABANCI SEYYAHLARIN ESERLERİNDEN OKUMAK: İNGİLİZ, FRANSTZ VE ALMAN SEYYAHLARIN İZİNDE URFA

değişik iklim şartları karşısında ancak mahalli şartlara uyarak hayatını kurtarabilmiştir. Söz konusu heyetin daha sonra deniz yoluyla Mukha'dan Bombay'a gittiğini kaydeden araştırmacılara göre burada seyahat heyetinde yer alan ressam ve cerrah da hayatını kaybetmiştir. Niebuhr'un başlıca eserleri arasında *Beschreibung von Arabien* [Arabistan'ın Tasviri] ve *Reisebeschreibung nach Arabien und andem umliegenden Landem* [Arabistan ve Civarında Bulunan Diğer Ülkelerin Tasviri I-II], Kopenhagen adlı eserleri ilk sırada yer alır.³²

Niebuhr'un kitabındaki Urfa ile ilgili bölümler³³

Niebuhr eserinde gezdiği doğu ülkelerinde ve şehirlerinde yaşayanlardan nüfus konusunda hiçbir zaman güvenilir bilgilerin alınmadığına da işaret eder. Örneğin 1766 yılının mayıs ayında Diyarbakır'a giden Alman gezgin Niebuhr Doğu ülkelerinde şehirlerinin nüfusu hakkında bilgi verenlerin doğru söylemediklerini ifade eder. Doğu memleketlerindeki şehirlerde yerli halktan nüfus hakkında güvenilir bir bilgi almanın çok zor olduğunu ve hemen hemen imkânsız olduğunu belirtir. Niebuhr'a göre bu yerlerde ne Hristiyanlar ne de Müslümanlar nüfusla ilgili doğru bilgilere aldırış etmezler.³⁴

Niebuhr'un Almanca olarak kaleme aldığı eserinde XVIII. yüzyılda Urfa'ya dair ilk izlenimleri Mardin'den başlar. Mardin'den itibaren Diyarbakır üzerinden Halep'e giden Niebuhr'un gezi notları Siverek'in tasviri ile devam eder. Burada cami ve hamamların bulunduğuna yer verir, meyve bahçelerinden ve üzüm bağlarından bahsedilir.³⁵

Niebuhr'un Urfa'ya dair ilk izlenimleri arasında şehrin konumuna dair bilgiler yer alır. Urfa'da kısa bir süre kalabilecek olan Niebuhr ilk önce kentin konumunu inceler ve buradan bir plan çıkarır. Urfa'nın arazisinin Yemen'deki Taas kentinin arazisiyle oldukça benzerlik arz ettiğini anlatır. Buradaki kalenin, kentin bir tarafındaki geniş ve yüksek bir sıradağdan oluşan bir kaya üzerinde durduğunu ve bu yüzden Avrupalı bir düşmanın bu kaleye karşı fazla bir şey yapamadığını söyler. Urfa'nın buradaki ülkelere göre oldukça müstahkem olduğunu belirten Niebuhr, kentin etrafının tamamıyla beyaz kalker taşından bir surla çevrili olduğunu ifade eder. Kentin bir tarafında, birkaç yerde derin kayadan oyulmuş bir hendeğin bulunduğunu ve içindeki suyun güçlü bir kaynaktan geldiğini söyler. Bu şekildeki hendeğe bir akarsu denilebileceğini ve kalenin etrafındaki hendeğin tümünün kayadan oyulmuş ve kuru bir biçimde olduğunu belirtir.³⁶

Niebuhr diğer seyyahların da bahsettiği gibi Urfa'da kentin 4 adet kapısı bulunduğunu ve bunların Samsat Kapısı, Yengi Kapı, Bey Kapısı ve Harran Kapısı olduğunu kaydeder. Kentin Paşasının sarayının bahsedilen kent kapılarının ilk ikisinin arasında bulunduğunu ve burada başka göze çarpan bir şeyin bulunmadığını kaydeder. Kaleye dair izlenimlerine geniş yer veren Niebuhr, kaledeki iki sütunun halen dimdik olarak ayakta durduğuna işaret eder. Aynı yerde birkaç harabe yapının daha görülebildiğini, kalenin arkasındaki yüksek tepelerin üzerinde benzer harabelerin varlığından söz ederek bunları uzaktan gördüğünü dile getirir. Niebuhr burada en sonda görülene Nemrud dediğini ve İncil'de sözü edilen Nemrud'un bu olduğu kanaatinin mevcut olduğunu anlatır.

³² Selahaddin Eyyubi Güler, *Yabancı Gezginlerin Gözüyle Urfa Bölgesi*, ŞURKAV Yayınları, Şanlıurfa 2010, s. 19.

³³ Carsten Niebuhr, *Reisebeschreibung nach Arabien und andem umliegen den Landem I-II*, Kopenhagen, 1778, s. 406.

³⁴ Göyünç, *age*, s. 973.

³⁵ Niebuhr, *age*, s. 406, Güler, *age*, s. 19-20.

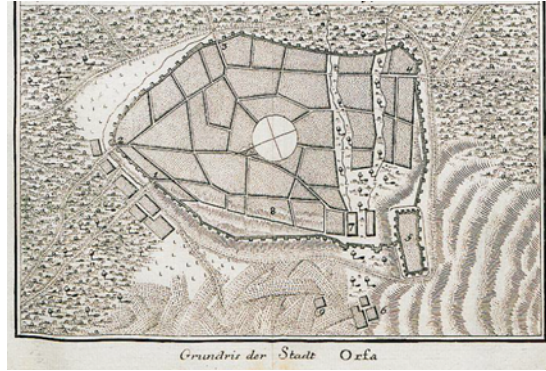
³⁶ Niebuhr, *age*, s. 406-407, Güler, *age*, s. 20-21.

Ayrıca burada bir sarayın da bulunması gerektiğine işaret eder. Bu mimari eserlerin tarihinin çok eskilere dayandığını ve bu nedenle bu kente gelecek olan bir Avrupalının, bu dağa çıkmakla kazançlı olacağını söyler. Bu dağın kenarında ayrıca kayadan oyulmuş birçok hücrenin bulunduğunu fakat şimdi bunlardan sadece bir tanesinde insanların yaşıyor olduğunu kaydeder.³⁷

Niebuhr'un seyahatnamesinde Urfa'ya dair verdiği bilgiler arasında kentin demografik yapısı da yer alır. Kentte yaklaşık 500 evin Ermenilere ait olduğunu ve onların büyük ve muhteşem kiliselerinin yatay kesiminde büyük harabeler bulunduğunu söyler. Kiliselerin harabelere rağmen bir kısmının halen dimdik durduğunu ve kiliseleri özellikle de güzel İran hahılarıyla süslediklerini anlatır. Ermenilerin kent dışında bir kiliselerinin daha bulunduğunu ve bunun Hıdır İlyas olarak çağrıldığını kaydeder. Niebuhr Yakubilerin de Urfa'da bir kiliseleri bulunduğunu ancak onların cemaatinin yaklaşık 150 evden oluştuğunu belirtir. Romalı misyonerlerin, sık sık denemelerine ve uğraşmalarına rağmen bu kentte henüz temel tutturamadıklarını da kaydetmiştir. Niebuhr Urfa'ya gelişinin duyulmasıyla birlikte burada şehrin ileri gelenleri tarafından nasıl karşılandığını ve buradaki Paşanın doktoruyla ilgili beklentilerine yer verir. Niebuhr bu bölümde ayrıca bir sultanın kızının bir paşa ile evliliğinde ne tür ritüellerin uygulandığına da yer verir.³⁸

Niebuhr daha sonra tekrar Urfa'yı anlatmaya devam eder ve Edessa isminin Urfa'ya Yunanlılar tarafından verilmiş olduğunu kaydeder. Ermenilerin de kenti Edessa olarak çağırıldıklarını ve evvelce sözü edilen Praglı Yahudilerin bazılarının göre ise bu kentin eski yazarları tarafından kendi uluslarına Urcastum olarak tanıtılmış olduğunu kaydeder. Ancak kentin yönetimi Türklerin elinde olduğu için halen şehrin Ruha olarak çağrıldığını belirtir. Şimdi kısmen tahrip edilmiş olan bu kentin bir zamanlar paşanın payitahtı olduğunu da dile getirir. Birçok güzel kentlerin ve bölgelerin vaktiyle hoş ve bayındır iken, şimdi bu yönetim altında, civardaki göçebe Arap, Kürt ve Türkmenlerce kiralanmak suretiyle tahrip edilerek ıssız hale getirildiğini belirtir.³⁹ Niebuhr'un burada kullandığı ifadelerden hareketle kentin mevcut yönetimini suçladığı görülür. Ancak seyyahın bu tutumunda diğer seyyahlarla bir benzerlik olduğu söylenebilir. Zira diğer seyyahların da Urfa'yı anlatırken "*eskiye özlem yeniye eleştirel bir yaklaşımla*" hareket ettikleri görülür.

Niebuhr'un XVIII. yüzyılda kaleme aldığı seyahatnamesinde Urfa kent planı⁴⁰

5.3. John Macdonald Kinneir

XIX. yüzyılda Urfa'dan bahseden bir başka seyyah ise John Macdonald Kinneir'dir. Kilikya üzerinden Urfa'ya bir rota belirleyen Kinneir eserinde Urfa'ya dair bilgilere çok az yer verir. Bu nedenle Kinneir'in kısaca Urfa hakkında rota ve güzergahlara dair bazı bilgilere yer verdiğini söylemek mümkündür. 1813'te Viyana'dan, Macaristan üzerinden İstanbul'a gelen Kinneir kitabında Urfa ile ilgili bölümde İskenderun-Urfa arasındaki mesafeye ve yolun durumuna dair birtakım bilgilere odaklanır.⁴¹ Bu yönüyle çağdaşı olan diğer XIX. yüzyıl İngiliz ve Alman seyyahlarından farklı olarak bu rotayı sadece anlattığını ve Urfa'ya dair diğer anlatılara çok geniş yer vermediği anlaşılmaktadır.

5.4. James Silk Buckingham

Mikro tarihten makro tarihe dair önemli ipuçları sunan bir başka seyyah İngiliz James Silk Buckingham'dır. Buckingham Urfa'nın tüm bilgileri Yahudiler ve Müslümanlar tarafından, Hristiyanlar arasındaki en saygın bilim adamları da dahil olmak üzere, Keldanilerin Ur'u olduğuna inanılan bir şehir olduğunu anlatır. Buckingham

³⁷ Niebuhr, *age*, s. 407, Güler, *age*, s. 21-22.

³⁸ Niebuhr, *age*, s. 408, Güler, *age*, s. 23.

³⁹ Niebuhr, *age*, s. 409, Güler, *age*, s. 24-25.

⁴⁰ Niebuhr, *age*, s. 544.

⁴¹ John Macdonald Kinneir, *Journey Through Asia Minor, Armenia, and Koordistan in The Years 1813 and 1814*, John Murray, Albemarle-Street Pub., London 1818, s. 1.

BİR MİKRO TARİH ÇALIŞMASI OLARAK ŞANLIURFA TARİHİNİ YABANCI SEYYAHLARIN ESERLERİNDEN OKUMAK: İNGİLİZ, FRANSTZ VE ALMAN SEYYAHLARIN İZİNDE URFA

İbrahim'in Harran'da yaşamadan önce Tanrı tarafından çağrıldığı topraklar olan Kenan'a gitmek üzere bu yerden ayrıldığı belirtilir. Yahudilerin, bu yeri Kutsal Kitap'ta Ourcadin olarak adlandırdıklarını, yani "Keldilerin Ateşi" ve Tanrı'nın buradan İbrahim'i çıkardığını söylediklerini kaydeder. Bu nedenle Talmudistlerin, İbrahim'in burada ateşe atıldığını ve mucizevi bir şekilde kurtarıldığını iddia ettiklerini dile getirir.⁴²

Memleketi Keldanilerin Ur şehrinde İbrahim Cami⁴³

Benzer bilgiler Pococke'un seyahatnamesinde de yer alır. Bu da bir kez daha seyyahların birbirlerinin eserlerinden yola çıktıklarını, okuduklarını ve etkilendiklerini göstermesi açısından son derece önemlidir. Zira bir seyyahın bölgeye dair sunduğu yanlış, eksik veya önyargılı ifadeler ve izlenimlerin adeta yüzyıllarca devamına neden olabileceği için aynı zamanda tehlikeli olduğu da unutulmalıdır.

Buckingham bu kentin Romalılar tarafından fethedilmeden önce, Mezopotamya'nın kuzey ve en verimli bölümünü işgal eden ve İskender zamanından beri sakinlerinin Yunanlılar, Araplar, Suriyeliler ve Ermenilerden oluşan karışık bir ırk olan bağımsız bir krallık olan Osrhoene'nin başkenti olduğunu anlatır. Selevkoslar'ın imparatorluğu döneminde Edessa adını Makedonya'nın önemli bir kentinden alan bu başkent, konumu nedeniyle Partlar'a ve Sasani hanedanının Persler'ine karşı engellerden biri haline geldiğinde, bir Roma kolonisi olarak talihinin değiştiğini ancak yine de bu adını koruduğuna vurgu yapar. Buckingham Antakya'nın kibar vatandaşlarının bir dönem Edessalılar "karışık barbarlar" olarak nitelediklerini ancak Süryanice'nin üç lehçesinden en saf ve en zarif olanının (Aramice) Edessa'da konuşulmasının övgüye değer olduğunu da belirtir.⁴⁴

Buckingham Urfa'nın tarihi ve tanıtımı başlığı altında kentin antik tarihine dair önemli detaylar verir. Tudela'lı Yahudi Haham Benjamin'in 1173 yılında başlayan seyahatnamesinde Edessa'dan Dakia adıyla söz edildiğini anlatır. Bu adın, bir zamanlar taşıdığı söylenen Antiochia'nın Süryanice bozulmuş hali olduğuna işaret eder. Tudela'lı Yahudi Haham Benjamin'in Mezopotamya'nın tamamını, Kutsal Yazılar'daki Şinar'ı kastediyormuş gibi, Sennaar Ülkesi olarak adlandırdığını da iddia eder.⁴⁵

Buckingham Urfa'nın Orta Çağ dönemi öncesi tarihiyle ilgili detaylara verirken bölgenin nasıl Türkler tarafından fethedildiğini de yazar. Hükümdarı Melikşah'ın tahtının sağında durma ayrıcalığına sahip olacak kadar açıkça gözdesi olan yiğit bir Türk olan Ascansar'ın (Aksungur'un) oğlu Zengi'nin silahlarıyla şehrin bugünkü sahiplerine tabi kılındığını anlatır. Zengi'nin Franklara karşı yiğitliğinin ilk işaretini Antakya bozgununda verdiğini belirtir. Halifenin ve Sultanın hizmetinde gerçekleştirdiği otuz seferin onun büyük ününü pekiştirdiğini ve Peygamberin intikamını alabilecek tek şampiyon olarak Musul'un komutasının ona verildiğini ifade eder. Böylece Zengi'ye dair halkın umudunun boşa çıkmadığını anlatan Buckingham yirmi beş günlük bir kuşatmadan sonra Zengin'in Edessa şehrine saldırdığını ve Fırat'ın ötesindeki fetihlerini Franklardan geri aldığını dile getirir. Bu bölümde Buckingham'ın diğer seyyahlardan farklı olarak Urfa'yı fetheden komutan Zengi ve ailesi için pozitif, takdir eden ve övgüyle bahseden bir üslup kullandığı görülmektedir.⁴⁶

⁴² James Silk Buckingham, *Travels in Mesopotamia, Including a journey from Aleppo to Bagdad, by the route of Beer, Orfah, Diarbekr, Mardin, & Mousul: with researches on the ruins of Nineveh, Babylon, and other ancient cities*, Vol. 1, Henry Colburn, London 1827, s. 121-122.

⁴³ Buckingham, *age*, s. 119.

⁴⁴ Buckingham, *age*, s. 125-126.

⁴⁵ Buckingham, *age*, s. 132.

⁴⁶ Buckingham, *age*, s. 130-131.

Buckingham'ın kitabında yer alan hususlar arasında Doğuda bilginin gelişmesinin engellendiği de anlatılır. Buna karşın Batıda ise özgür bir düşünce sisteminin hâkim olduğu dile getirilir. Buckingham Doğuda özgür düşünce konusunda gerekli ayrımlar yapılmadığı sürece, burada cehaletin hüküm süreceğine işaret eder.⁴⁷ Böylece yazar Doğu ve Batıyı tarihi veriler üzerinden mukayese ederek aradaki farkın neden kaynaklandığına kendi bakış açısıyla bir anlam yüklemeye çalışır.

Buckingham Urfa'da bulunduğu süre zarfında mezarlıklar, kaleler, nehirler, bahçeler, dereler, köyler, kervansaraylar, kiliseler, camiler, evler ve daha pek çok mekânı ziyaret eder. Urfa'da ziyaret ettiği mekanlardan biri de hamamlar olmuştur. Hamamların temizliğinden, mimarisine, kadın ve erkekler için ayrı ayrı giriş ve çıkışları olduğundan ve Türk toplumunda hamamların yeri ve önemine dair pek çok konuda önemli bilgiler sunar. Bu verileri sunarken diğer yerlerdeki hamamlarla kıyaslamayı da unutmaz.⁴⁸ Bu hususlar XIX. yüzyılda kentlerin sosyal mekanlarına dair seyyahların kayıtlarının ne kadar değerli olduğunu bir kez daha gözler önüne serer.

5.5. Francis Rawdon Chesney

General Chesney'in 1831'de Suriye'yi ziyaret ettiği ve Aşağı Fırat hakkında derinlemesine araştırmalar yapan bir isim olarak da öne çıktığı bilinmektedir. Chesney'in hazırladığı raporların büyük bir kısmı İstanbul'daki büyükelçilikleri aracılığıyla İngiliz hükümetine sunulmuştur. Özellikle Süveyş Kanalı projesi ile Fırat Nehri'nden Hindistan'a gidiş rotası konularındaki gezileriyle de bilinen Chesney'in, Süveyş Kanalı'nı araştırdığı ve bu kanalın mümkün olabileceği konusunda görüş bildirmiş olması önemlidir. Hatta 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasında Chesney'in hazırladığı raporlarının etkili olduğu dahi ifade edilmekte ve bu nedenle kendisinin Süveyş Kanalı'nın fikir babası olarak anılmasına vesile olduğu da dile getirilmektedir.⁴⁹

Chesney'in 1834'te Fırat Nehri'nden buharlı gemilerle Hindistan'a ulaşmayı deneyecek olan keşif grubuna seçildiğini kaydeden araştırmacılara göre bu gezi için İngiliz hükümeti Chesney'e 20 bin sterlin bütçe ayırmıştır. Fırat keşif gezisi görevi için 10 Şubat 1835'de İngiltere'den yola çıkan Chesney'in bu seyahati iki yıl sürmüş ve 1837 yılında tamamlanmıştır. Chesney'in söz konusu görevi sırasında Fırat ve Dicle adı verilen iki geminin inşasının ise Birecik'te tamamlandığı belirtilmiştir.⁵⁰

Chesney kitabında seyahatlerinden edindiği izlenimlerin yanı sıra tarihi eserlerden alıntılar da yapar. Chesney kitabında daha önce bölgeyi gezmiş olan seyyahların örneğin Viscount Pollington, James Brant, İtalyan Peder Alberto Domenico Sestini, Barthold Georg Niebuhr gibi kendinden önce bölgeyi gezmiş olan seyyahların eserlerinden de yararlanır.⁵¹

Chesney kitabının VI. bölümünde Urfa'ya dair bilgiler sunar. Burada özellikle Harran ve Suroç'a başlık bölümünde değinir. Chesney bu bölümde Babil, Mezopotamya'nın Şekli, Sınırlar ve Genişlik, Dağlar, Göller, İklim, Sebze Üretimleri, Kuşlar, Hayvanlar, İmalatlar, Ticaret, Gelir, Kasabalar ve Sakinleri gibi pek çok başlığa yer verir.⁵² Bu yönüyle Chesney'in eserinde Urfa ve çevresine dair daha kapsamlı verilerin yer aldığını söylemek mümkündür. Chesney seyahatnamesinde büyük oranda kendinden önce bölgeyi gezen seyyahların eserlerinden istifade etmiş olsa da kendisinin de bizzat gözlemediği verileri eserine yansıttığı görülür.

5.6. Helmuth Von Moltke

Almanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetleri kapsamında 1830'lu yıllardan itibaren bu coğrafyaya gelen bir diğer seyyah stratejik görevlerde bulunmuş olan Helmuth von Moltke'dir. Almanya'nın Osmanlı'ya dair politikaları Moltke başkanlığındaki askeri heyetin Osmanlı ordusunu yeniden teşkilatlandırma çalışmalarıyla bu dönemden itibaren başlamış ve I. Dünya Savaşı sonlarına kadar devam etmiştir. Henüz yüzbaşı rütbesinde iken Osmanlı Devletine askeri danışman olarak görevlendirilen Moltke, 1839'da Almanya'ya dönüşünde "*Osmanlı Devleti'nin Alman nüfuzuna hazır hâle geldiğini, Balkanlar'dan geçecek bir demiryoluyla Osmanlı'nın Berlin'e bağlanabileceğini ve böylece Almanya'nın İngiliz kontrolündeki deniz yollarından uzakta bulunan bu demiryolu hattı üzerinden Dicle ve Fırat havzaları arasındaki Mezopotamya bölgesini ve Filistin'i gelecek Alman kuşakları için sömürgeleştirme imkânlarına sahip olacağını*" rapor olarak kaleme almıştır.⁵³

Türkiye'de bulunduğu süre zarfında Moltke başta İstanbul olmak üzere Konya, Tokat, Diyarbakır, Urfa, Malatya, Samsun gibi şehirlerin tarihi yapılarını detaylıca anlatır. Buralarda bulduğu kitabelerin çevirilerine

⁴⁷ Buckingham, *age*, s. 184-185.

⁴⁸ Buckingham, *age*, s. 197-199.

⁴⁹ Fatih Özkarslı, *19. Yüzyılda İngiliz ve Amerikalı Seyyahların Diyarbakır İzlenimleri*, Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mardin 2023, s. 27.

⁵⁰ Özkarslı, *age*, s. 28.

⁵¹ Özkarslı, *age*, s. 28.

⁵² Francis Rawdon Chesney, *Narrative of the Euphrates expedition: carried on by order of the British government during the years 1835, 1836, and 1837*, Longmans Pub., Edinburgh&London 1868, s. 103.

⁵³ Ömer Lütfi Taşcıoğlu, "Almanya'nın Osmanlı Devleti Dönemindeki Ermeni Politikaları", *Gazi Türkiyat*, C. 19, 2016, s. 190.

BİR MİKRO TARİH ÇALIŞMASI OLARAK ŞANLIURFA TARİHİNİ YABANCI SEYYAHLARIN ESERLERİNDEN OKUMAK: İNGİLİZ, FRANSTZ VE ALMAN SEYYAHLARIN İZİNDE URFA

mektuplarında yer verir.⁵⁴ 1839'da Urfa'yı ziyaret eden Helmut Von Moltke diğ er seyyahlar gibi Urfa'nın mimari yapılarıyla ilgili kapsamlı bilgiler sunar. Seyyah gördüğü zarif taştan yapılmış evlerden, ince sütunlardan, sivri kemer ve çeşmelerden çok etkilenir.⁵⁵ Moltke diğ er seyyahlarla benzer şekilde Urfa'yı ele alırken Siverek ve Birecik'e dair de veriler sunar. Buradaki kalenin yanı sıra taşların ve duvarların yapılarını uzun uzun anlatır.⁵⁶

Seyyahlar her dönem farklı amaçlarla Anadolu'ya gelseler de kendilerinden önce aynı güzergâhlara dair kaleme alınan eserler ve notlardan büyük oranda yararlanmışlardır. Bu açıdan bakıldığında örneğin Türkiye'nin kartografik gösterimi alanında ilk çalışmaların Johann Samuel Heinrich Kiepert tarafından yapıldığı bilinmektedir. 1841-1888 arasında Anadolu'yu belirli aralık ve sürelerle dört kez ziyaret eden Kiepert, bu ziyaretler sırasında kartografik çalışmalarına kaynak oluşturacak dokümanlar da toplamıştır. Topografik ve astronomik ölçmeler yapan Kiepert'in, topladığı malzemeler arasında değışik gezginlerden sağladığı seyahat notları, farklı amaçlarla yapılmış yol güzergâh ölçmeleri, Moltke ve arkadaşlarının kesitleri ve astronomik ölçmelerinde yer almıştır.⁵⁷ Moltke ayrıca diğ er seyyahlarla benzer şekilde Urfa'nın tarihine yer verirken buradaki demografik yapıya ve Arapların bölgeye gelişine kadarki dönemde Urfa'nın eski Hristiyan geçmişinin izlerini uzun uzun anlatır.⁵⁸

Moltke'nin *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei* adlı Almanca eserinde Urfa ile ilgili bölümler "Rumkale - Birecik - Urfa" başlığı altında yer alır. Moltke bu eserinde 6 Nisan 1838 ve Haziran 1839 tarihleri olmak üzere iki mektupta Urfa'ya dair gözlemlerine yer verir. Moltke Osmanlı kuvvetleri ile Kavalalı Mehmet Ali Paşa arasında yapılacak Nizip Savaşı öncesi Türkiye'deki gözlemlerini anlattığı bu mektupları İstanbul'daki bir dostuna yazdığı bilinmektedir. "Urfa, 6 Nisan 1838" tarihli bu bölümde Moltke, yolculuk güzergahı boyunca kamplar ve çadırlar gördüğünü anlatır. Yolda Türkmen çadırlarını, burada yaşayan insanları, ve yolculuk vergilerini anlatır.⁵⁹

42. Das turkmenische Lager. — Der mittlere Kauf des Caspiums. — Rumkaleh. — Sirabşih. — Urfa.

Urfa, den 6. April 1838.

Nur ungern wendete ich mich dem schönen Syrien abwärts, dem ich in Marasch so nahe war, und lenkte die Füg el meines Pferdes wieder dem Caspırat zu.

Am 29. März hatte ich einen achtzehnhündigen Hitt mit demselben Pferde zu machen, denn auf dieser ganzen Tour bis Belheren giebt es kein Dorf, kein Haus. Wir passierten die Bagarşih-rovski, eine weite Ebene, auf welcher drei Turkmennen-Stämme: Kmalı, Kılışihil und Einimini, lagern, die zusammen 2000 Hette bewohnen. — Nachdem Reşid-Paşa die mächtigsten Sturden-Häuptlinge zu Paaren getrieben, haben auch diese Turkmennen ihre Liebe und Anhänglichkeit für die Pforte erklärt, und zahlen den Sultan oder eine Abgabe von 400 Denteln (etwa 20,000 Fl.). Einige von ihnen treiben Ackerbau, die meisten ziehen des Sommers mit ihren Herden auf die Berge. Der Stamm Kılışihil kann über 600 Reiter stellen, die beiden andern setzen meist zu Fuß und sind gute Schützen, mit alten türkischen und persischen losbar verzögerten Gewehren bewaffnet; die Reiter tragen eine lange Lanze von Bambusrohr mit eiserner Spitze, unter welcher ein runder Kullst von Straußfedern sitzt. Ihre Pferde, die mit ihnen im Hitt wohnen, sind vorzüglich.

Suleiman, Paşa von Marasch, hatte einen Boten an den Aga des Stammes Einimini vorausgeschickt, um ihn zu benachrichtigen, daß ein Hajır kommen werde, dem allerlei Kram oder Ehrenbezeugungen zu machen wären; er hatte aber zugleich für zweckmäßig befunden, meine Begleitung durch einen Hitt-

Moltke'nin Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei adlı eserinde "Rumkale - Birecik - Urfa".⁶⁰

Moltke seyahatnamesinde Urfa'da Cuma günlerinin Türklerin pazarı olarak adlandırıldığını kaydeder. Böyle bir günde Türklerin cirit oynamak üzere bir araya geldiklerini, adetlerini ve kültürüne dair bilgilere geniş yer verir. Burada insanların kılık kıyafetlerinin uzun uzun tasvir eder ve Urfalıların at sürme yöntemlerini anlatır.⁶¹

Moltke'nin 1838 yılında Urfa'ya geldiği ve eserinde Urfa'nın büyük ve güzel bir kent olduğundan bahsettiği bilinmektedir. Kentteki yapıların inşası için kullanılan taşların bulunduğu mağaraları gezen Moltke buralara dair

⁵⁴ Mehmet İhsan Cantemir, *Osmanlı- Prusya Münasebetleri (1808-1871) (A.DVN.DVE. d. 073/2 Numaralı Prusya Ahkâm Defteri Işığında)*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Balıkesir) 2019, s. 149.

⁵⁵ İsmail Asoğlu, "Osmanlı Arkeolojisinin Yerel Tarihi Üzerine Bir Gözlem: Urfa'da İdareciler, Arkeologlar ve Bulgular", *Art-Sanat Dergisi*, C. 17, 2022, s. 40.

⁵⁶ Güler, *age*, s. 47.

⁵⁷ Murat Tanrıku, "Johann Samuel Heinrich Kiepert'in Osmanlı Haritalarının Bir Değ erlendirmesi", *Journal of World Of Turks/Zeitschrift Für Die Welt Der Türken*, C. 6, S. 2, 2014, s. 191.

⁵⁸ Mirella Galletti, "Kurdish cities through the eyes of their European visitors", *Oriente Moderno*, C. 20, 2001, s. 134.

⁵⁹ Helmut Moltke, *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839*, E.S. Mittler Pub., Berlin 1876, s. 219, Güler, *age*, s. 42.

⁶⁰ Moltke, *age*, s. 219.

⁶¹ Moltke, *age*, s. 339, Güler, *age*, s. 52-53.

önemli bilgiler verir.⁶² Moltke ayrıca şehirde çok sayıda mağaranın olduğunu ve bu mağaralardan şehrin mimarisi için önemli oranda taşların çıkarıldığını kaydeder. Mağaraların büyüklük ve genişliğinin kendisinde uyandırdığı hayranlığı anlatır.⁶³ Bu durum aynı zamanda kente gelen seyyahların şehre ait tüm detayları ne kadar büyük bir titizlikle gezdikleri ve kayıt altına aldıklarını göstermesi açısından önemlidir.

Moltke kitabında Urfa'da şehirden aşağı yukarı bir saat uzaklıkta ve çıplak kayalardan birinin üzerinde, Arapların "Nemrud'un Sarayı" dedikleri eski duvarların yükseldiği bir yerden bahseder. Bunların aslında ne maksatla yapılmış olduklarını bilmediğini belirten Moltke buraya hiçbir yolun çıkmadığını ve burada hiçbir ağaç ve otun yetişmediğini söyler. Moltke burada suyun büyük sarnıçlarda biriktiğini anlatır. Asil ve sade üslubuyla göze çarpan bu eski binanın içine daha sonra başka bir binanın yapılmış olduğunu söyleyerek burada güzel, dört köşeli kulelerden birinde bir yazıt gördüğünden bahseder. Urfa yerel tarihçisi Selahattin Güler'e göre Moltke'nin kitabında bahsettiği bu yer günümüzde harabeleri ayakta duran ve şehrin 10 km. güneyindeki dağlar arasında bulunan Deyr Yakub Manastırı'dır. Kaderine terk edilmiş olan bu manastır, günümüzde defincilerin acımasız tahribatıyla karşı karşıya kalmış bir mekandır. Moltke'nin burada bahsettiği dört köşeli kuledeki yazıtın ise Deyr Yakub Manastırı'nın kuzeyinde bulunan bir anıt mezar olduğu kaydedilmiştir. Bu tür mezarlara "Kule mezar" da dendiğini belirten Güler'e göre Süryanice'de bu kuleler "Nafsa" olarak bilinmektedir. Moltke'nin kitabında belirttiği mezar üzerinde okumuş olduğu Grekçe metinde "Ma'nu oğlu Şare du'nun karısı Amaşşamaş" yazılıdır. Güler bu yazıttaki stilin tahlilinden hareketle söz konusu yapının Miladi II. yüzyılın sonuna veya III. yüzyılın başına ait olabileceğini ileri sürer. Ayrıca buradaki Grekçe metnin aynısının Palmira Süryanicesi harfleriyle hemen altına da yazıldığı kaydedilmiştir.⁶⁴

5.7. George Percy Badger

Seyahatnamesinde Urfa'ya dair gözlemlerine yer veren bir diğer seyyah George Percy Badger'dir. Badger *The Nestorians and their Rituals* adlı eserinin I. Cildinin XX. Bölümünde Urfa'ya dair bilgilere geniş bir biçimde yer verir. Bu bölümde Diyarbakır'dan ayrıldığını anlatan Badger, Siverek üzerinden Gerger Dağlarını aşarak Urfa'ya varır. Burada diğer çağdaşı olan seyyahlar gibi ilk olarak Urfa'nın antik dönemlerdeki tarihini ve özellikle Orta Çağ'daki görünümünden bahseder. Bölgenin demografik yapısını tasvir ederek burada yaşayan Ermenilerden, Araplardan, Keldanilerden bahseder ve Eyüp kuyusu, Müslümanlar, Hristiyan kadınlar ve kiliselere dair pek çok efsane ve söylentiye dair bilgiler sunar.⁶⁵

1844 yılında Urfa'ya gelen Badger, yolda Kürt koçerlerle karşılaştığını ve yağmura yakalandığı için Kürt çadırlarına sığındıklarını anlatır. Bu bölümde bölgedeki Kürtlerin geçim kaynaklarından sosyo-kültürel yaşamına kadar pek çok konuya değinir. Koçerlerin bazılarının toprağı işlediğini, büyük bir kısmının ise koyunlarının süt, tereyağı, peynir ve yün gibi ürünlerini komşu kasabaların sakinleriyle takas ederek farklı meyvelerden ihtiyaç duydukları şeyleri aldıklarını anlatır. Koçerlerin Mezopotamya'nın kuzey bölgelerine dağılmış olarak çok sayıda bulduklarını, birçoğunun kışın dağlık bölgelere çekildiğini ve baharın gelişiyle birlikte ovalara geri döndüklerini anlatır. Koçerlerin farklı bir ırk gibi göründüklerini anlatan Badger, Araplar gibi onların da kabilelere bölündüklerini yazar. Badger'e göre dikkatli bir araştırma onların bazı eski Mecusi mezheplerle bağlantılı olduğunu dahi ortaya koyabilir. Badger'e göre bu dönemde Urfa'da Hz. Ali'ye bağlılıkları nedeniyle genel olarak Kürtlerin dinini ve güvenliğini sorgulayan bazı Müslümanlar, Koçerleri kâfirlerden veya paganlardan biraz daha iyi görüyorlardı.⁶⁶

⁶² Adil Özme, "Günümüze Ulaşmayı Yayın ve Arşiv Kaynaklarından Saptanan Ruha (Urfa) Hanları Üzerine Bir Bakış", *Sanat Tarihi Dergisi*, C. 15, S. 1, 2006, s. 25-39.

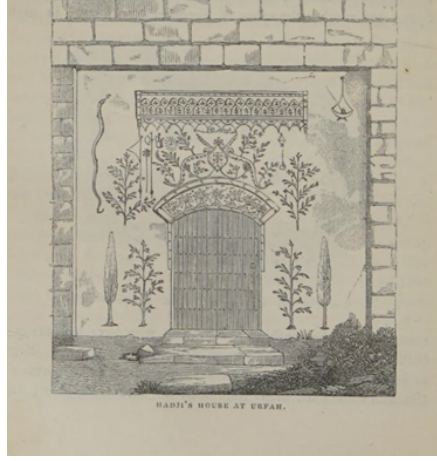
⁶³ Moltke, *age*, s. 341, Güler, *age*, s. 54-55.

⁶⁴ Moltke, *age*, s. 342, Güler, *age*, s. 55-56.

⁶⁵ George Percy Badger, *Nestorians and their Rituals, With the Narrative of a Mission to Mesopotamia and Coordistan in 1842-1844, and of a Late Visit to Those Countries in 1850 ; Also, Researches Into the Present Condition of the Syrian Jacobites, Papal Syrians, and Chaldeans, and an Inquiry Into the Religious Tenets of the Yezedees*, (Volume 2), Joseph Masters Pub., London 1852, s. 312.

⁶⁶ Badger, *age*, s. 312-313.

BİR MİKRO TARİH ÇALIŞMASI OLARAK ŞANLIURFA TARİHİNİ YABANCI SEYYAHLARIN ESERLERİNDEN OKUMAK: İNGİLİZ, FRANSIZ VE ALMAN SEYYAHLARIN İZİNDE URFA

Urfa'da Hacı Evi⁶⁷

Badger eserinde ayrıca Urfa'ya yolculuğu sırasında Milli aşiretinden⁶⁸ bazı Kürtlerle ve Araplarla karşılaştığını da belirtir. Bu güzergâh üzerinde ilerlerken özellikle de Siverek'e doğru gidilen yolda köylerde bol miktarda yetiştirilen pirincin Arapların geçiminde önemli bir kaynak olduğunu anlatır. Siverek'e varan Badger, bu bölgenin iyi bir şarap yapılan üzüm bağlarıyla kaplı olduğunu yazar. Buradaki diğer temel ürünlerin ise buğday, arpa, pirinç, tütün ve bal olduğunu belirtir. Kasabaya hâkim bir tümseğin üzerinde bir kalenin kalıntılarının halen görülebildiğini, kasabaya bu yükseklikten bakıldığında birkaç düzine evden oluştuğunun görüldüğünü belirtir. Siverek'te birçok konutun daha önce gördüğü Kürt köylerinin çoğunda olduğu gibi, tek bir çatı altında bir araya getirildiğini söyler. Siverek kasabasının dört camiyle birlikte 500 Müslüman aileden oluşan bir nüfusa ev sahipliği yaptığını, Ermenilerin Urfa piskoposluğuna ait 120 evinin olduğunu, bir kiliseleri ile dört papazları olduğunu kaydeder. Ayrıca kasabada inşaat işlerinde çalışan birkaç Rum Hristiyan'ın da bulunduğunu fakat Diyarbakır'dan daha yakın bir kiliseleri ya da din adamlarının olmadığını da ifade eder. Siverek'in Samsat'tan on altı saat, Ergani on altı ve Harput'tan kırk saat olarak hesaplandığını dile getirir.⁶⁹

Urfa Kalesi⁷⁰

Badger de diğer seyyahlar gibi Urfa'da Ermenilerin demografik durumuna dair rakamlar belirtir. Urfa surları içinde 1800, kentten yaklaşık üç saat uzaklıktaki Germüş köyünde ise 200 Ermeni ailenin yaşadığını ve sadece şehirde on sekiz rahibin bulunduğuna yer verir. Ermeni kilisesinden ayrılan Badger Urfa'da bu kez Süryani Yakubi

⁶⁷ Badger, *age*, s. 328.

⁶⁸ Urfa'da Dögerli köyleri ve civarında yaşayan bir Kürt aşireti. Millî Kürt aşireti olarak da bilinen bu gruba, Urfa ve çevresindeki diğer aşiretlere dair XIX. yüzyıldaki şer'iyye sicillerinde de yer verilmiştir. Bu aşiret ve Urfa etrafında bulunan diğer aşiretlere dair veriler sicillerde de tespit edilmiştir (Aslan, 2021, 160-161).

⁶⁹ Badger, *age*, s. 318.

⁷⁰ Badger, *age*, s. 318

YILDIZ DEVECİ BOZKUŞ

kilisesini ziyarete gider. Bu kilisenin de önceki kilise gibi geniş bir avluda yer aldığını, piskopos ve iki rahip için uygun bir konutlarının olduğunu kaydeder. Badger Urfa'da görüştüğü Hristiyan din adamları arasında eğitimin yaygınlaştırılması arzusunu en güçlü ifadelerle dile getiren kesimin basit ama iyi kalpli yaşlı bir adam olan Mutran İbrahim olduğuna değinir. Mutran İbrahim'in bulunduğu Kilisenin, S. Peter ve S. Paul'e adanmış küçük bir bina olduğunu ve mabedin içinde dört sunak bulunduğunu kaydeder. Okulda kırk ila elli arasında öğrencisinin olduğunu kaydeden Badger bu kiliseye yanında getirdiği, çoğu Malta'daki Kilise Misyonerlik Derneği'nin yayınlarından oluşan bir çanta dolusu kitap hediyesi verdiğini belirtir. Badger Urfa'da bulunduğu süre zarfında neredeyse tüm kiliseleri dolaşır ve bu bölgede ikamet eden Yakubilerin rahatlığı için şehir surlarının dışında inşa edilmekte olan yeni Süryani kilisesinden de bahseder. Bu ek ibadethanenin inşası için gerekli izin, buradaki Süryani kilisesi cemaatinin en zengin üyesi olan Makdisi Yeshua'nın etkisiyle alındığını ve kilisenin inşası için harcanan meblağın büyük bir kısmını Yeshua'nın karşıladığını yazar. Badger kendisinin de kiliseyle ilgili bazı önerileri olduğunu, binanın iç kısmının bir bölümünün kadınlar için bir korkulukla ayrılması şeklindeki orijinal planını değiştirdiğini belirtir. Badger Urfa'da Yakubilerin sayısının 180 aile ve altı rahipten oluştuğunu, bu topluluğun yaklaşık iki günlük mesafedeki Gerger Dağı'ndan daha yakın bir köyünün bulunmadığını da anlatır.

Badger Ulu Cami'ye giderken dönemin Valisi olan Bahri Ahmet Paşa'ya⁷¹ uğradığını, Ahmet Paşa'nın Badger'e vapurlar ve balonlara dair birçok soru sorduğunu ve Ahmet Paşa'nın çok okuyan biri olduğunu kaydeder. Ahmet Paşa'nın ayrıca teğmeninin ve hazinedarının kötü yönetimine emanet ettiği resmi görevlerine çok az dikkat ettiği yönünde söylentilerden de bahseder. Ahmet Paşa'nın ikamet ettiği sarayın büyük, ancak fakir ve kötü durumda olduğunu, bahçede pirinçten bir savaş topu ve eski bir fayton gördüklerini, Kalenin ise tamamen toplardan yoksun olduğunu tasvir eder. Badger ayrıca Urfa'da Ulu Cami denilen caminin ise eski bir Hristiyan kilisesi olduğunu anlatır. Caminin minareye dönüştürülen altıgen çan kulesinden ve binanın alt kısımlarından da anlaşılacağı üzere bu yapının eski bir Hristiyan kilisesi olduğunu, Diyarbakır'daki Ulu Cami örneğinde olduğu gibi, kilisenin nef kısmının bir avluya dönüştürüldüğünü, burada Müslümanların abdestleri için bir çeşmenin eklendiğini ve kilisenin güney duvarının artık caminin kuzey duvarı olduğunu belirtir. Buradaki çeşmenin ise daha eski bir yapıdan alınan dört Korint sütunu üzerinde yükselen bir kubbe ile örtüldüğünü yazar.⁷²

Urfa'da Hristiyan Kadın Başlığı⁷³

Badger'in sunduğu veriler son derece ilgi çekicidir zira kentte dolaştığı rota boyunca hemen hemen her kesimin önde gelenleriyle bir araya gelerek kayıtlar tutar. Bu kesimler bazen yöneticiler bazen din adamları bazen tüccarlar olsa da hepsine dair kendi duygu ve düşünceleri ile izlenimlerini de belirtir. Gördükleri ile geçmişe mukayese eden Badger de diğer seyyahlar gibi kentin Orta çağ dönemindeki yapısından özlemle bahseder.

⁷¹ Zarfif Paşa, azledilmeden önce yerine Akka muhafızı Bahri Paşa (Ahmed Bahri Paşa)'yı vekil bırakıp, İstanbul'a gelmiştir. Beş on gün sonra Zarfif Paşa azledilince yerine Bahri Paşa, Kudüs mutasarrıflığına atanmıştır. Bahri Paşa, askerlikten yetişip livalığa kadar yükselmiş olup, 1843 yılında mülkiyeye girmiştir. Burada Bahri Paşa, önce mir-i umerâ sonra da mirimîran rütbesine terfi edilerek, Urfa mutasarrıflığına tayin edilmiştir. 1848 yılında da Kudüs mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Bir yıl Kudüs mutasarrıflık görevinde bulunan Bahri Paşa, Kudüs mutasarrıflığından ayrıldıktan sonra vefat etmiştir (Satış, 2015, 549).

⁷² Badger, *age*, s. 325-326.

⁷³ Badger, *age*, s. 329.

5.8. Julius Heinrich Petermann

Mikro tarih araştırmaları kapsamında ele alınan bir diğer seyyah ise Julius Heinrich Petermann'dır. Peterman kitabının ilk bölümüne İstanbul'a yolculukla başlar. Urfa'ya dair bilgilere ise kitabının yirmi ikinci bölümünde yer verir. "Urfa'da Kalmak ve Halep'e Yolculuk" bu bölümde şehri anlatmaya Urfa'nın tarihsel arka planıyla başlar. Eski adıyla Edessa olan Urfa'nın hâlâ güzel ve etkileyici bir şehir olduğuna değinir. Eski kralların kale ve sarayının bulunduğu dik kayanın hemen altında, doğu tarafında özellikle dut bahçeleriyle yayılmış durumda bir kent olduğunu anlatır. Petermann Urfa'da evlerin sayısının yaklaşık 6000 olduğunu belirtir. Bu evlerde 4000'den fazlasının Müslüman, 1000'den fazlasının Ermeni, 200 civarının ise Süryani, 20-30 kadar da Keldani ve yaklaşık 30 Yahudi ailesinin yaşadığını kaydeder. Şehirde 30 büyük ve 18 küçük caminin bulunduğunu, Ermenilerin şehirde sadece 1, Süryanilerin ise 2 kilisesinin bulunduğunu belirtir. Kentin çarşılarının geniş olmasa da kemerli olduğunu söyler. Petermann ilk olarak kente geldiğinde Ermeni Kilisesi'ni ziyaret eder. Bu kilisenin 1817 yılında tamamen yeniden inşa edildiğini ancak papazın iddiasına göre kilisenin M.Ö. 22 yılında Abgar kralının hükümdarlığı döneminde yaptırılmış olduğunu kendisine anlatıldığını kaydeder. Buna göre Petermann Kilisenin Meryem Ana'ya adanmış olduğunu öğrenir. Petermann kiliseyi tasvir eder ve zengin bir şekilde süslenmiş kilisenin solunda kiliseye dair bir efsaneye yer verir. Buna göre, Meryem Ana'nın orijinal resminin kendiliğinden kayaya kazınmış olduğunun dile getirildiğini belirtir. Ana sunağın geniş ve zengin bir şekilde süslenmiş olduğunu; ana sunağın sağında, 70 öğrencisinden biri olan Taddeus'un öğrencisi Addaeus'a adanmış küçük bir sunağın daha olduğunu yazar. Buradan sonra Ahmed Paşa [Rızvaniye/Rızvan Ahmed Paşa] Camii'nin avlusuna geçtiğini anlatan Petermann, bu caminin yanında sayısız küçük sazan balığı bulunan büyük bir sur duvarıyla çevrili su havuzuna geldiğini belirtir. Petermann havuzun güneybatı tarafında "Merhametin Dostu" anlamına gelen Halilürrahman Camiinin bulunduğunu, diğer tarafta ise havuzun sonunda, suda inşa edilmiş tek kiosk olan Halil İbrahim olarak da bilinen yapının yer aldığını söyler.⁷⁴

Petermann Urfa'da bulunduğu süre zarfında sadece tarihi kalıntıları değil bölgenin iklimini de anlatır. Urfa'da havanın bazen bunaltıcı olduğunu bazen ise fırtınalı olduğunu belirtir. Petermann'da Urfa'ya gelen diğer seyyahlar gibi Urfa'daki farklı dini ve etnik gruplarla temasa geçer. 14 yıldır Urfa'da bulunan aralarında Kapusenlerin⁷⁵ en yaşlısının da bulunduğu birkaç kişinin kendisini ziyarete geldiğini anlatır. Kapusenlerin burada bir okul inşa ederek Yakubi ve Ermenilerden oluşan 20-30 ailenin din değiştirmelerini sağladıklarını kaydeder. Kapusenlerin ertesi gün de Siverek'e gideceklerini ve orada da 2-3 Ermeni aileye din değiştirteceklerini ifade eder. Siverek'te manastırları olmadığını, Urfa'dan sadece bir kişinin zaman zaman Siverek'e gittiğini ve Kapusenlerin oldukça bilgili göründüklerine yer verir. Petermann Urfa'da ne Süryanice ne de Ermenice elyazması bulunduğunu, sadece Deyr Zaferan'da gördüğü *Mekteb Sebne* adlı kroniğın elyazmasının burada olduğunu sanıldığını yazar. Bu kroniğın Süryanice olduğunu, ama tam olmadığını ve güzel bir elyazması olduğunu belirtir. Petermann bu kroniğın diğer bazı elyazmaları gibi kilisenin malı olduğu için satılık olmadığını, Diyarbakır'da daha fazla Süryanice el yazması bulunduğunun söylendiğini ifade eder.⁷⁶

Petermann'ın kitabında Urfa'ya dair verdiği bir diğer bilgi ise buradaki hastalıklarla ilgilidir. Seyyah Urfa ve Halep'te "boutons" adı verilen sivilce benzeri cilt lezyonlarının yaygın olduğunu anlatır. Bu lezyonların Urfa'da kendine özgü bir türde olduğunu, her çocuğın bu hastalığa 2. veya 3. yılda yakalandığını ve hastalığın 2-3 ay boyunca sürdüğünü belirtir. Urfa'da bu lezyonlara Urfa çıbanı dendiğini ve bu hastalığın yetişkinlere bulaşmadığını, Urfa'ya gelen yabancıların ise 2-3 aylık bir konaklamanın ardından bu hastalığa yakalandıklarını anlatır. Urfa'da havanın genellikle sağlıklı olduğunu, bu hastalık için özel bir ilacın kullanıldığını ve kırmızı haşhaş çiçeğinin cilde sıkıca bağlanarak tedavi edildiğini belirtir.⁷⁷

Petermann Urfa'da ipek böceği yetiştirildiğini ancak ham ipeğın Halep'e gönderildiğini ve Urfa'nın beyaz ve kırmızı yünden dokunan kumaşlarının ünlü olduğunu dile getirir. Urfa'nın güney tarafındaki kayalık sıraya Urfa Dağları dendiğini, bu dağ sırasının güneydoğusunda eski Harran'ın bulunduğunu belirtir.⁷⁸

⁷⁴ Jul. Henr. (Julius Heinrich) Petermann, *1801-1876, Reisen im Orient*, Verlag von Veit comp., Leipzig 1865, s. 353.

⁷⁵ XII. yüzyılda İtalya'da oluşturulan Fransisken Tarikati, başlangıçta üç alt kola sahip olup bunlar Konventual Fransiskenler, Observantlar ve Kapusenlerdir. XVI. yüzyılda Kapusenler, Fransisken Tarikati'nin diğer alt kollarının asıl görevlerini yerine getirmediklerini savunarak ayrı ve ilkel bir yaşam sürmeyi hedeflemişlerdir. Kapusen ismi de bu rahiplerin giydikleri sivri başlıklı keşiş kıyafetleri nedeniyle İtalyancadaki "Kapşon" anlamına gelen "Capuccio" kelimesinden türemiştir. Anadolu'ya Rumları Katolikleştirmek ve Bizans ile Roma kiliselerini birleştirmek amacıyla 1220 yılında gelen Kapusenler 1626 yılına kadar ciddi bir çalışma sürdürmemişlerdir. 1626'dan itibaren İstanbul'a yerleşmiştir. Açıklıkları okullarda misyonerlik faaliyetlerine devam etmiştir. Kanuni Sultan Süleyman tarafından Fransızlara verilen imtiyazlarla birlikte Kapusen rahipleri Fransız elçilerinin himayesinde İstanbul'a gelmiştir. 1630 yıllarında Anadolu'nun içine dağılarak özellikle gayrimüslimler üzerinde etkili olmuşlar, Mardin, Musul ve Diyarbakır gibi kentlerde okullar açmışlardır (Ertek, 2021, 483-501).

⁷⁶ Petermann, *age*, s. 355-356.

⁷⁷ Petermann, *age*, s. 355-356.

⁷⁸ Petermann, *age*, s. 356.

5.9. Warington Wilkinson Smyth

Warington Wilkinson Smyth (1817- 1890) *A Year With The Turks* adlı kitabında Türkiye'ye yaptığı yolculuğun ve Türk halkının karakterini "düz ve cilasız" bir anlatımla sunduğunu belirtir. İngiliz halkının söz konusu dönemde zihninde Osmanlı'nın tarafını tuttuğunu ancak bunun daha çok Rusya'ya karşı bir karşıtlık duygusundan kaynaklandığını belirtir. Daha da önemlisi Smith kitabının önsözünde İngilizlerin Türklere gerçek bir sempati duygusundan değil Rusya karşıtlığından bu sempatinin gösterildiğini belirtir.⁷⁹

Smith'in kitabının önsözünde verdiği bu bilgiler aynı zamanda seyahatnamelerin XIX. yüzyılda nasıl gerçek dışı bilgiler veya propaganda amaçlı da kullanıldığı gözler önüne sermektedir. Smith kitabında bölgede bulunduğu süre zarfında "Yağma ve kötü muamelenin olduğunu ama Türklere rağmen yapıldığını; ancak Bussian elçisinin Osmanlı hükümetine resmi şikâyeti ve sert dilinin bu büyük abartmaların üzerine kurulu" olduğunu anlatır.⁸⁰

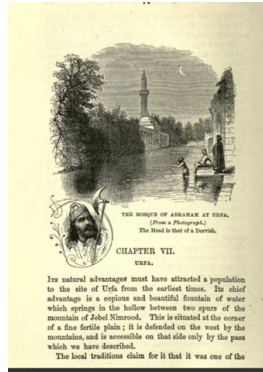
Smith'e göre Padişahın egemenlik alanlarına dağılmış ırkların sosyal ve coğrafi konumu, "Doğu Sorunu"nun her aşamasını maddi olarak etkilemektedir. Bu nedenle kitabın başında yer alan etnografik harita, okuyucunun birçok önemli konu hakkında karar vermesine yardımcı olmaktadır. Smith'e göre bu tür bir temsil elbette yalnızca konunun genel görünümünü ele alabilir; ama eğer şehirlerin her zaman karışık ırklardan oluştuğu anlaşılırsa, örneğin Küçük Asya'daki şehirlerde Türkler, Grekler ve Ermeniler ve ayrıca, renklerin kenarlarda çok veya daha az karıştırılması gerektiğinden, harita, Türk imparatorluğunun büyük bir bölümünde çeşitli sakinlerin dağılımını gösteren başlıca özelliklerin net bir örneğini sağlayacaktır. Smith kitabının ikinci bölümünde Halep'ten başladığı yolculuk sırasında Urfa'dan geçer. Halep'i tasvir ederek başlayan bu bölümde Smith, kervan yolculuğu sırasında yaşanan sıkıntılardan bahsederek Türklerin yolculuk konusunda daima ağır hareket ettiğini belirtir.⁸¹

Smith Urfa'ya doğru yol alırken bir mola verdiklerini ve burada bazı yiyecekleri temin ettiklerine yer verir. Buradaki kadınların kıyafetlerini ve fiziksel özelliklerini uzun uzun betimler.⁸²

5.10. Edward Lewes Cutts

Edward Lewes Cutts kitabında Urfa'nın mimari, sosyal ve kültürel özellikleriyle ilgili önemli ipuçları sunar. Seyahatnamesinde Urfa'daki Ermeni din adamları ve piskoposlarla yaptığı görüşmelere değinir. Urfa'daki Ermeni eğitim kurumları, kiliseleri ve toplumuyla ilgili bilgilere değinerek buradaki kale, cami, sütunlar, kiliseler, mezar taşları gibi önemli tarihi ve kültürel yapıları tasvir eder.⁸³

Cutts Urfa'da Ulu Camii ile ilgili de kapsamlı bilgiler sunar. Ulu caminin diğer birçok Urfa camisi gibi, aslında bir Hristiyan kilisesi olduğunu anlatır. Caminin ortasında yer alan çeşmenin bulunduğu geniş avlunun ise muhtemelen bazilikanın atriumu⁸⁴ olduğunu belirtir. Cutts burada uzun uzun bu caminin mimarisinin nasıl eskiden bir kilise olduğunu anlatır. Caminin üst kısmına çıktığını ve buradan şehrin güzel bir manzarasının olduğunu ve fotoğraf çekmelerine izin verildiğini yazar. Söz konusu fotoğrafın ise bu bölümün başında kullanılan gravür resim olduğunu belirtir.⁸⁵

Edward Lewes Cutts, *In Christians Under the Crescent in Asia*, 1877.⁸⁶

⁷⁹ Warington Wilkinson Smyth, *A Year with the Turks or Sketches of Travel in the European and Asiatic Dominions of the Sultan*, John W. Parker and Son West Strand Pub., London 1854, s. v.

⁸⁰ Smyth, *age*, s. vii.

⁸¹ Smyth, *age*, s. 43.

⁸² Smyth, *age*, s. 70-72.

⁸³ Edward Lewes Cutts, *Christians under the crescent in Asia*, Society for Promoting Christian Knowledge, Atour Pub., London 1877, s. 74-86.

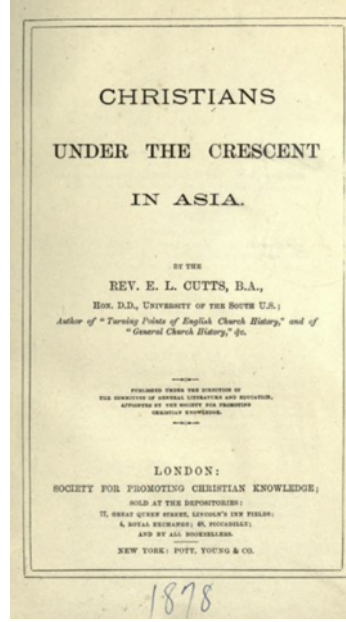
⁸⁴ Antik Roma mimari yapılarında ev alanlarının ortasında bulunan etrafı sütun sıraları ve odalarla çevrili merkezi bir tür avlu için kullanılan bir terim.

⁸⁵ Cutts, *age*, s. 82.

⁸⁶ Cutts, *age*, s. 74.

BİR MİKRO TARİH ÇALIŞMASI OLARAK ŞANLIURFA TARİHİNİ YABANCI SEYYAHLARIN ESERLERİNDEN OKUMAK: İNGİLİZ, FRANSTZ VE ALMAN SEYYAHLARIN İZİNDE URFA

Cutts'un 1876 yılında Urfa'ya geldiği tahmin edilmektedir. Cutts Urfa şehrinin mimarisinin taştan iyi bir şekilde inşa edilmiş olduğunu, çarşılarının geniş, hareketli olduğunu ve yorulmak bilmez bir ilgiyle dolu olduğunu anlatır. Kasabanın gelişen bir yer gibi görüldüğünü, burada bazı imalatçıların olduğunu, buraya en yakın limanı olan İskenderun'a yün ihraç edildiğinden bahseder. Kırsal kesimin çok verimli olduğundan ve yetiştirilen ürünler için kasaba dışında pazar bulunmadığından, yaşam için gerekli olan her şeyin ucuz olduğundan bahseder.⁸⁷ Cutts'un sunduğu bu bilgiler gerçekten ilginçtir. Yaklaşık yüz elli yıl öncesinin tasvirini yapan Cutts adeta bugüne mikro tarihten ışık tutar. Gerek burada yetiştirilen ürünler gerekse de bölgenin sosyo-kültürel yapısı büyük oranda aynıdır.

Edward Lewes Cutts, In Christians Under the Crescent in Asia, London: Atour/Gorgias Press: 1877⁸⁸

5.11. Eduard Sachau

Bilindiği üzere XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarına farklı amaçlarla çok sayıda gezgin, seyyah ve misyoner gelmiştir. Gelenler arasında misyonerler ağırlıkta olsa da oryantalist, asker, yönetici ve araştırmacılar gibi farklı meslek gruplarından da birçok Avrupalı Osmanlı topraklarını dolaşmıştır. Bu seyyahların kaleme aldıkları seyahat kitapları ise klasik bilimsel çalışmaların aksine alternatif bir araştırma modeli olarak kabul edilebilecek olan bir anlatı türünün de sosyal bilimlerde yer almasını sağlamıştır. Bu noktada bu eserler farklı disiplinler için oldukça subjektif verilere dayansa da yoğun ve zengin bir bilimsel materyal sunmaları açısından oldukça önemlidir. Söz konusu dönemde bu çerçevede Osmanlı topraklarına gelen gezginlerden biri Alman oryantalist ve seyyah Eduard Sachau (1845-1930)'dur. Osmanlı topraklarında 1879'dan itibaren yaklaşık altı ay süren bir seyahat gerçekleştiren Sachau bu gezi notlarını *Reise in Syrien und Mesopotamien* [Suriye ve Mezopotamya Seyahati] adıyla 1883 yılında Almanya'da kitap olarak yayımlamıştır. Aynı zamanda bir filolog da olan Sachau, tıpkı bir sosyolog, antropolog ve arkeolog gibi Anadolu'yu dolaşmış, Osmanlı taşrasında yaşayan Arap, Kürt, Türk, Nasturi, Yakubi ve Yezidiler hakkında önemli bilgiler sunmuştur.⁸⁹

Sachau Halep'ten ayrılırken yanında 7 Arap (5 Hristiyan ve 2 Müslüman) ve Zaptiye olarak bilinen Türkçe konuşan iki Çerkes olmak üzere toplam dokuz kişinin olduğunu belirtir. Urfa yolculuğu sırasında Doğudaki Müslümanların geniş mezarlıklarından geçen Sachau burada bir kadın görür. Kadının mezarın üzerine çömelmiş, ölüleri için yaktığı ağıtının yürek parçalayan seslerinin sessiz, berrak sabahın içinde yankılandığına değinir ve bu seslerin muhtemelen Avrupa'da hiç duyulmamış olduğunu yazar. Bu ağıtın kendisini daima istediğinden daha fazla etkilediğini ve sarstığını kaydeder. Kadının Sachau'yu fark ettiğinde hemen sustuğunu ve ortadan

⁸⁷ Cutts, *age*, s. 82.

⁸⁸ Cutts, *age*, kapak.

⁸⁹ Remzi Avcı, "Seyahat Notları ve Oryantalist Bilgi Üretimi: Eduard Sachau (1845-1930) Örneği", *Diyalog Interkulturelle Zeitschrift Für Germanistik*, C. 8, S. 1, 2020, s. 29-47.

kaybolduğunu belirtir. Sachau daha ileride, büyük katımlı bir Müslüman cenaze töreninin düzenlendiğini gördüğünü de anlatır.⁹⁰

Sachau'nun Osmanlı topraklarına yaptığı gezileri kaleme aldığı kitaplarından biri olan ve 1883 yılında yayınlanan *Reise in Syrien und Mesopotamien* [Suriye ve Mezopotamya Seyahati] adlı eserinde Urfa'dan ziyade daha çok çevre köylere ve yerlere dair geniş bilgilere yer verdiği görülmektedir. Halep'ten Urfa'ya kadar devam eden bu seyahatine Sachau Birecik'i tasvir ederek başlar. Kitabın ikinci bölümünde "Halep'ten Urfa'ya" başlığıyla yer alan bu bölümde Sachau, topografya, yazıtlar, kalıntılar ve harabelerden bahseder. Ayrıca Haçlılardan kalma kale kalıntıları, diller, mozaikler, topografik ve epigrafik bilgilerin yanı sıra farklı dillerdeki yazıtlara değinir. Buradaki Ermeniler ve Süryanilere ait manastırlara dair kapsamlı bilgiler sunar.⁹¹

Sachau Halep'in doğu ve güneydoğusundaki kırmızımsı kahverengi, verimli topraklara sahip ovada birçok köyün bulunduğunu ve her yerde tarımın yapıldığını anlatır. Yol güzergahı üzerinde gördükleri bölgenin verimli topraklardan oluştuğunu ve özellikle üzüm, aynı zamanda tahıl yetiştiriciliği için uygun olduğunu belirtir. Sifre köyü şeyhinin kendisine yılda Türk hükümetine yalnızca 1500 Türk lirası olarak kira ödediklerini kaydeder.⁹²

Sachau Urfa'ya yolculuğu sırasında sessiz, kayalık vahşi doğada, insan boyunda küçük, solmuş, dikenli ağaçlar (daha çok bir çalı gibi) gördüğünü de anlatır. Bu çalı gibi ağaçların her tarafına renkli paçavraların asılı olduğu, gövdesinin etrafına ise taşların yığılı olduğunu belirtir. Ağacın dallarının birçok yerine taşlar ve çakıl taşlarının yerleştirilmiş olduğunu gördüğünü anlatır. Zafrür [bir tür adak/dilek ağacı] adı verilen böyle bir ağacın çölde dua sunağı olduğunu ifade eder. Bu tür durumlarda insanların cübbesinden bir bez parçası kopardığını ve onu ağacın bir dikenine astığını ya da artık yırtık gömleğinden bir bez parçası kurtaramazsa, bir taş alarak ve onu Zafrürün dibine bıraktığını ya da dalların arasında bir yere tutturmaya çalıştığını anlatır. Sachau kendisinin de Cebel Eramiri'nin tepesindeki Zafrürün üzerine mutlu bir yolculuk ve eve mutlu bir dönüş dileğiyle giysilerinden bir parça astığını kaydeder.⁹³

Sachau'nun verdiği bu bilgiler XIX. yüzyılda mikro tarih ölçeğinde yerelde halkın ne tür dini ritüel veya inançlara sahip olduklarına dair önemli ipuçları sunar. Zira seyyah eserinde sıklıkla bu ritüellerin uygulanış biçimlerine değinir.

5.12. Verney Lovett Cameron

XIX. yüzyılda Urfa'ya dair bilgiler sunan bir diğer eser Cameron'un kurgusal bir seyahat kitabı olan *Among the Turks* adlı eserdir. Cameron'ın *Türkler Arasında* adlı eserinde 1700 yılında doğmuş olan William Hobbes adlı Levant taciri bir kaptanın çıktığı sefer sırasında Türklere esir düşmesi ve esaret günleri konu edilir. Trabzon, Erzurum ve Urfa'ya giden kaptanın buralarda yaşayan Türkler, Kürtler, Ermeniler ve diğer grupların gelenek ve görenekleriyle ilgili bilgilere yer verilir. Bu eser 1889 yılında basılmış ve kurmaca karakter William Hobbes'un başından geçenler konu edilmiştir.⁹⁴

Cameron eserine geçmişte "ülkesinde hiç kimsenin bu babanın oğullarından birinin, eli silahlı bir gemi olan Essex'in kaptanı olarak şu anda işgal ettiği konuma ulaşacağını tahmin edemeyeceğini" dile getirerek başlar. Cameron bu yolculuğun amacının "Şerefli Doğu Hindistan Şirketi'ne ait" olduğunu belirterek bu seyahatinde Türklerin eline düştüğü yolculuğunu ve Türkler arasındaki deneyimlerini anlatmaya çalışacağını belirtir. Buna göre William Hobbes varlıklı bir ailede dünyaya gelmiş ve iyi bir eğitim almış bir seyyahdır. Hobbes özellikle çocukluğunda babasının mesleğinin kendisi üzerindeki derin izleri olduğunu dile getirir.⁹⁵

Cameron'un kurgusal seyahat kitabının XV. ve XVI. bölümünde "Osman Oğlu" [Osmanoğlu] ve "A Ride Through Urfa [Urfa'da Bir Gezinti]" başlıklı bölümlerinde Urfa'dan bahsedilir.⁹⁶ Cameron kurgusal seyahat kitabında Urfa'yı kaleden başlayarak anlatır. Böylece Urfa'nın tarihte Hristiyanlar tarafından kutsandığını bilmediğini belirten Hobbes'a arkadaşı bazı konularda bilgiler verir. Buna göre Hobbes'a Hristiyanlığın Müslümanlıktan üstün olduğu anlatılır. Aslında Hobbes gezdiği yerlerin tarihi arka planını bilen bilinçli bir seyyahdır ve bu hususu kitabında sıklıkla dile getirir ve yazmak için yola çıktığını ifade eder. Zira o aynı zamanda yaşadıklarını anı anına kayda geçirmiş iyi bir anlatıcıdır da. Seyahat kitapları içinde en rahat okunan ve insanı sıkılmayan bir özelliği bulunan bu eserde Cameron'un Urfa'ya dair ilk izlenimlerini Harran ve Urfa'nın Orta Çağ'da Haçlı seferleri sırasında Baldwin'in kurduğu ilk prenslik dönemi oluşturmuştur.⁹⁷

⁹⁰ Eduard Sachau, *Reise in Syrien und Mesopotamien*, F.A. Brockhaus, Leipzig 1883, s. 110-111.

⁹¹ Sachau, *age*, s. VII.

⁹² Sachau, *age*, s. 110-112.

⁹³ Sachau, *age*, s. 115.

⁹⁴ Zeynep Dağmık, "Verney Lovett Cameron, Türkler Arasında", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2016-, C. 2, S. 30, s. 157.

⁹⁵ Verney Lovett Cameron, *Among the Turks*, Thomas Nelson and Sons Publications, London 1890, s. 13-14.

⁹⁶ Cameron, *age*, s. 9.

⁹⁷ Mehmet Kurtoğlu, "Şehre Dışardan Bakmak", *Türk Yurdu Dergisi*, C. 33, S. 33, 2013, s. 310.

BİR MİKRO TARİH ÇALIŞMASI OLARAK ŞANLIURFA TARİHİNİ YABANCI SEYYAHLARIN ESERLERİNDEN OKUMAK: İNGİLİZ, FRANSTZ VE ALMAN SEYYAHLARIN İZİNDE URFA

Urfa'da oynanan cirit sporuna dair hüner ve binicilik gösterisi Hobbes'un çok ilgisini çekmiŐtir. Bu nedenle Hobbes Urfa'ya ilk giriŐinde kendisini karŐılamak için Şehirden gelenlere dikkat etmemiŐtir. Kısa bir süre sonra Hobbes Şehirden gelenlere dikkatli bir biçimde baktıŐında aralarından ikisinin kendisine tanıdık geldiŐini söyler. Hobbes bunların kim olabileceŐini d Ő nd Ő n  ve Türkler arasında Urfa'da yaŐayabileceŐini d Ő nd Ő  hiçbir arkadaŐının olmadıŐını anlatır. Bir süre sonra bunlardan birinin Malta'dan İskenderun'a ge erirken kendisinin kamarasını kullanan Abd l Ekber ve arkadaŐının da Osman OĞlu olduŐunu hatırlar. Cirit oyununun sona ermesiyle Hobbes, Osman OĞlu ile Skander Bey'in (Hobbes'a seyahatte eŐlik eden arkadaşı) attan inip birbirlerine sarıldıklarını g rd Ő n , böylece yeni arkadaŐının amcasının daha önce g rd Ő  eski bir yolcusu olduŐunu anladıŐını söyler.⁹⁸

Cameron'un *Among the Turks* adlı eserinde Urfa kalesi⁹⁹

Hobbes'un Urfa'da kaldıŐı süre zarfında dikkatini çeken bir diğer husus da çarşının görkemi olmuştur. Çarşının büyüklüğü ve ürün çeŐitliliĐi karşısında ŐaŐkınlıŐını gizleyemeyen Hobbes buranın mimarisine dair detaylara dikkat çeker.¹⁰⁰

Cameron'un *Among the Turks* adlı eserinde Urfa  arŐısı¹⁰¹

⁹⁸ Cameron, *age*, s. 156.

⁹⁹ Cameron, *age*, s. 157.

¹⁰⁰ Cameron, *age*, s. 162.

¹⁰¹ Cameron, *age*, s. 161.

Hobbes Urfa'da çarşının yanı sıra şehrin tepesindeki sütunların da dikkatini çektiğini söyler ve bunları yakından inceler. Bu sütunların Yunan mimarisinin Korint düzeninin önemli eserleri olduğunu anlatarak bu sütunların etrafındaki bahçeleri tasvir ederken aynı zamanda yükseklikleri karşısında da nasıl bir şaşkınlık duyduğunu dile getirir.¹⁰²

Cameron *Among the Turks* [Türkler Arasında] adlı eserinde kervan yolculuğunun yanı sıra gezilen diğer güzergahlarla ilgili görsellere de yer verir. Bu açıdan Cameron kitabında Urfa kapıları ve çarşılarına dair yer alan görseller dikkat çekicidir. Cameron kitabında Hobbes kurgusal karakteri üzerinden genel olarak tarafsız bir tutum takınmaya çalışsa da bazı bölümlerde özellikle de şehirlerde dini yapıyla ilgili yerlerde Araplar ve Türkler hakkında olumsuz yorumlarda da bulunmuştur. Öte yandan Cameron'un kitabı kurgusal bir seyahat eseri olsa da yazarın eserinde bahsettiği şehirlerin tarihi ve demografik yapısına dair bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Bu nedenle Cameron'un adı geçen kurgusal seyahat eserinde zaman zaman Müslüman örf ve adetlerine yer vermesi, şehirlerin demografik yapısını anlatması, kentlerin tarihi dönemlerine dair bilgiler sunması açısından ilgili literatüre katkı sunduğu söylenebilir. Zira Cameron zaten kitabında amacının aslında uzak memleketleri gezme fırsatı olmayanlara gezdiği yerlerde yaşadığı maceraları, ilginç olayları, gözlem ve tecrübelerini anlatmak olduğunu dile getirir. Bu nedenle kurmaca seyahat türünün önemli bir örneği olarak sürükleyici anlatımı ve muhteşimiyatı sayesinde bu eserin okuyucuyu etkileyen bir içeriğe sahip olduğunu söyleyebiliriz.¹⁰³

5.13. Henry Charles Barkley

Urfa'ya XIX. yüzyılda gelen seyyahlardan biri İngiliz Henry Charles Barkley'dir. Seyyah Barkley'in gezdiği güzergahları anlattığı *A Ride Through Asia Minor and Armenia* adlı eserinde Urfa ve Birecik'ten geçtiği görülür. Kitabının XXII. bölümünde Birecik'ten Urfa'ya geçtiğini, burada bir süre kaldığını, konakladığı kervansarayı, Urfa kalesini, İbrahim gölünü, göle dair meşhur efsaneyi, şehrin tarihi mezarlıklarını anlatır.¹⁰⁴ Barkley eserinde ayrıca Birecik'e dair de izlenimlerine geniş yer verir. Barkley Birecik'te Urfa'ya oranla temel gıda maddelerine ulaşımında sorun yaşadığını belirtir. Birecik'te konakladığı süre zarfında süt, yumurta, tavuk, süzme peynir ve bal almak istediklerini ancak burada yiyebilecekleri şeylerin sınırlı olduğunu ifade eder.¹⁰⁵

Barkley de seyahatnamesinde diğer çağdaşı olan seyyahlar gibi Urfa kentine dair uzun uzun tasvirlerde bulunur. Özellikle Halil İbrahim Gölünün etrafını, bu göle dair efsaneyi ve bu efsaneye sadece Müslümanların değil Yahudi ve Hristiyanların da inandığını dile getirir. Gölün etrafında erik ve dut ağaçlarının olduğunu kaydeder. Göldeki balıkların kutsal olarak görüldükleri için yakalanmalarının yasak olduğunu ve birkaç para karşılığında orada satılan yemlerden alınarak şehre gelen seyyah ve yabancıların balıkları beslediğini anlatır.¹⁰⁶

Barkley Urfa'da Balıklı Göl'e dair de uzun betimlemeler yaparak burada yer alan cami ve diğer mimari yapılara dair tarihi bilgilere, dini hususlara ve inanışlara yer verir. Barkley Balıklı Göl ile ilgili olarak kendisine anlatılanların doğruluğu konusunda şüpheleri olduğunu da belirtmeden geçmez.¹⁰⁷

Barkley Balıklı Göl'den ve Balıklı Göl'e dair kral Nemrud'la ilgili anlatılan efsanelerden ziyade gölün yukarısında yer alan şehrin kalesinin ve etrafındaki tarihi mezarlıkların kendisinin ilgisini çektiğini kaydeder. Mezarlıkta yer alan mezar taşlarının mimari yapılarıyla ilgili uzun tasvirlerde bulunan Barkley, şehirde zenginlerle yoksullara ait mezarlıklar arasındaki farkların mezar taşlarından anlaşıldığını kaydeder. Barkley Urfa'da çok sayıda burun halkası takan genç kadın, çocuk ve erkeklere rastlandığını da belirtir. Bu geleneği merak ettiği için oradaki insanlara bu konuda sorular soran Barkley, burun halkasının Urfa'da gençlikten erkeklığe geçene kadarki süreçte erkekler tarafından takıldığını söylediğini belirtir. Barkley kadınlarda ise gençlikten evliliğe ve bir çocuk sahibi olunana kadar burun halkasının takıldığını kaydeder. Burun halkasının genellikle küçük bir İngiliz kadın yüzüğü büyüklüğünde olduğunu ve genellikle turkuaz renkli olduğunu da belirtir.¹⁰⁸

Barkley'in Urfa seyahatinde dikkatini çeken bir diğer husus ise çok sayıda genç kız ve kadının ellerinde ibrikleriyle aşağıdan çıktıklarını görmesidir. Yirmi yard uzunluğunda ve bir yard genişliğinde, her iki ucunda alttaki kaynağa giden eğimli bir taş merdiven bulunan, taşla kaplı bu siperlerden kadın ve kızların omuzlarında su ibrikleriyle bu yerlerden çıktıklarını gören Barkley bu duruma çok şaşırıldığını anlatır.¹⁰⁹ Barkley'in eserine genel itibariyle bakıldığında ele aldığı hususların diğer İngiliz ve Alman seyyahların verdiği bilgilerle büyük oranda örtüştüğü söylenebilir.

¹⁰² Cameron, *age*, s. 162-165.

¹⁰³ Dağınık, *agm*, s. 157-160.

¹⁰⁴ Henry C. Barkley, *A ride through Asia Minor and Armenia: giving a sketch of the characters, manners, and customs of both the Mussulman and Christian inhabitants*, John Murray Pub., London 1891, s. 244.

¹⁰⁵ Barkley, *age*, s. 236-237.

¹⁰⁶ Barkley, *age*, s. 254-255.

¹⁰⁷ Barkley, *age*, s. 253-254.

¹⁰⁸ Barkley, *age*, s. 255-256.

¹⁰⁹ Barkley, *age*, s. 256-257.

BİR MİKRO TARİH ÇALIŞMASI OLARAK ŞANLIURFA TARİHİNİ YABANCI SEYYAHLARIN ESERLERİNDEN OKUMAK: İNGİLİZ, FRANSIZ VE ALMAN SEYYAHLARIN İZİNDE URFA

A RIDE THROUGH
ASIA MINOR AND ARMENIA:
GIVING A SKETCH OF THE CHARACTERS,
MANNERS, AND CUSTOMS OF BOTH
THE MUSULMAN AND CHRISTIAN INHABITANTS.

BY
HENRY C. BARKLEY,

ATTORNEY AT LAW,
"BETWEEN THE RED SEA AND THE BLACK SEA,"
"BULGARIA BEFORE THE WALL," ETC.

UNIV. OF
CALIFORNIA

LONDON:
JOHN MURRAY, ALBEMARLE STREET,
1891.

-211

Barkley, 1891¹¹⁰

5.14. Lord Warkworth

XIX. yüzyılda kente gelen Lord Warkworth da Urfa'ya diğer seyyahlar gibi Diyarbakır üzerinden gelir. Urfa-Diyarbakır arasındaki mesafenin on buçuk saat olduğunu yazan Warkworth yolculuğun uzun olması nedeniyle eşyalarla yola çıkarken mesafeyi hesap ederek hareket ettiklerini anlatır. Develerle yolculuk yaptıklarını anlatan Warkworth öğleye doğru Siverek'e ulaşır ve ilk gördükleri şeyin bağırarak bir grup insan olduğunu kaydeder. Warkworth'e göre Kara Dağ'ı geçtikten sonra Türkiye içinde yolculuk harikadır. Urfa'ya doğru giderken Siverek'ten geçen Warkworth burada öneme sahip tek bir köyün olduğunu yazar. Burada ayrıca Orta Çağ'dan kalma Edessa Kontları tarafından inşa edilmiş bir kale kalıntısının da olduğunu belirtir. Ayrıca güzel bir kayanın bulunduğunu ve komşu yamaçların bahçeler ve bağlarla kaplı olduğunu dile getirir. İki yıl öncesine kadar burada Siverek'te önemli bir Hristiyan nüfusunun bulunduğunu da belirten Warkworth "*bunların katliamlar sırasında neredeyse tamamen yok edildiklerini*" anlatır.¹¹¹ Warkworth burada bölgenin Kaymakamının kendisinin bir konakta konaklamasını sağladığını da söyler.¹¹² Bu açıklamalar Warkworth'un Urfa'ya girmeden önce çevre güzergâhlara dair izlenimlerin de seyahatnamelerde önemli bir yer tuttuğunu bizlere gösterir.

Warkworth da diğer seyyahlar gibi şehrin merkezinde yer alan büyük cami, Ulu Caminin aslında bir Hristiyan kilisesi olduğunu ve avlusunun kırık miller ve Korint başlıkları ile dolu olduğunu kaydeder. Altıgen bir çan kulesiyle sonlanan uzun kare kulesinin günümüzde minare olarak kullanılmakta olduğunu, şehrin en dikkat çekici ve güzel yapılarından birini oluşturduğuna da işaret eder. Warkworth'e göre uzun yıllar boyunca Urfa'nın adı İngilizlerin zihninde 1895-96 yılı Ermeni olayları ile yer etmiştir. Hatta bu olayın Fransız Devrimi ya da Hint İsyanı ile eşit olduğu dahi dile getirilmiştir. Seyyah eserinde Urfa ile ilgili bölümlerde bazı tarihi olaylara hiç de objektif olmayan ve bazen Türklere ve Müslümanlara yönelik son derece olumsuz ifadelerin yer aldığı tutum da sergiler.¹¹³

Warkworth Urfa'da Ermeni olaylarını anlatırken buradaki misyonerlerin Ermenilerle olan ilişkilerinden ve Avrupa'nın bu olaylardaki rolünden de bahseder. Bu yönüyle aslında daha XIX. yüzyılda bile Batı dünyasının Osmanlı Devleti'nde Ermeni olaylarının ortaya çıkmasındaki rolüne dair önemli ipuçları sunar.¹¹⁴

Warkworth kitabında Urfa ile ilgili kısımda Tanzimat döneminin Osmanlı üzerindeki etkilerine de yer verir. Reformların halkın daha refah içinde ve dolayısıyla daha bağımsız hale gelmesine yol açtığını belirtir. Warkworth ayrıca Süryanilerden de bahseder ve Süryanilerin hiçbir zaman devrim propagandası yapmadıklarını anlatır. Urfa'da çok sayıda Süryani'nin bulunduğunu ve başlarına herhangi bir zararın gelmediğini belirtir. Burada yaşanan 1895 olayları sırasında eğer sadece Yunanlar ve Avrupalılar kurtulmuşsa, onların güvenliğini konsolosluklarının korumasına borçlu olduklarını ifade eder. Buna karşın Süryanilerin Ermenilerle aynı şekilde savunmasız durumda olduklarını ve yine de isyanlar sona erene kadar kiliselerinde sığınmaları ve dışarı çıkmamaları konusunda önceden özel bir önlem alındığını belirtir. Warkworth Ermenilerin büyük çoğunluğunun bir süredir Halep çevresinde aktif bir propaganda yürüten gizli cemiyetlerin komplolarında yer almadıklarını kaydeder. Ancak yaşananlar sırasında onların kalben hain olduklarına inanıldığını belirtir. Rusya'daki Nihilistler ve Yahudilerin durumunda olduğu gibi, tamamen masum olan birçok kişinin sırf bu nedenle başkalarının suçları için cezalandırıldığını anlatır. Warkworth

¹¹⁰ Barkley, *age*, kapak.

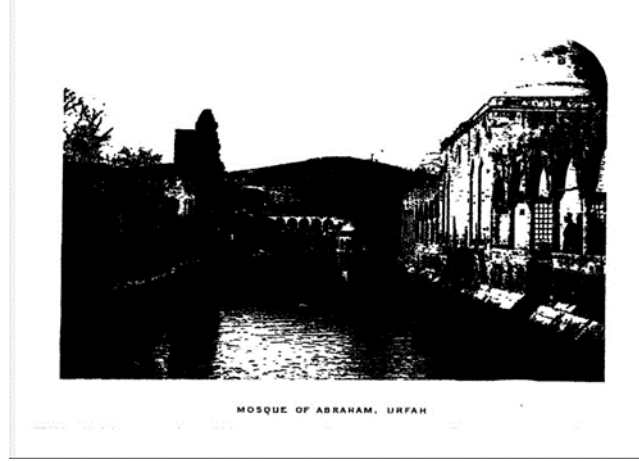
¹¹¹ Seyyahın burada 1895-96 yılı Ermeni olaylarını kastettiği tahmin edilmektedir.

¹¹² Lord Warkworth, *Notes From A Asiatic Turkey*, Edward Arnold Pub., London 1898, s. 239-240.

¹¹³ Warkworth, *age*, s. 245-246.

¹¹⁴ Warkworth, *age*, s. 246-247.

kitabının Urfa ile ilgili bölümlerinde siyasi meselelere oldukça geniş yer verir. Sultan'ın bu dönemde Ermenilere yönelik uyguladığı politikaların Büyük Britanya'nın dostluğunu ve desteğini yabancılaştırdığını dile getirir. İngiltere'nin Doğu sorununa tatmin edici bir çözüm bulma çabalarının felakete uğradığını yazar.¹¹⁵ Bu yönüyle Ermeni olaylarında doğrudan ve dolaylı bir biçimde İngiltere'nin rolü olduğuna da işaret eder. Bu husus aynı zamanda mikro tarihin nasıl makro tarihle bağlantılı olduğunu göstermesi açısından da son derece önemlidir. Zira XIX. yüzyılda Anadolu'nun en ucra kentinde yaşanan olaylarda bir başka devletin sürece nasıl dahil olduğu bir seyyahın eserine yansiyarak gün yüzüne çıkmıştır.

İbrahim Cami, Urfa ¹¹⁶

5.15.Ely Bannister Soane

Seyahatnamesinde Urfa'dan bahseden bir diğer gezgin Ely Bannister Soane'dir. Soane kitabında uzun uzun kroniklerden bölgenin antik dönemlerdeki dini ve etnik yapısı ile antik kentleri tasvir eder. Soane de diğer seyyahlar gibi eserinde Fırat'ı uzun uzun tasvir eder, büyüklüğünden, derinliğinden ve geçişinin zorluğundan bahseder. Soane Fırat'tan geçiş sırasında teknede yer alan yolcularla yerel yöneticiler arasında gecikme nedeniyle birtakım sıkıntıların yaşandığını dile getirir.¹¹⁷ Soane'nin notlarına ve eserlerine bir bütün olarak bakıldığında Urfa'ya geldiği tarih ve şehirler için özel başlıklar verilmediği için konuyla ilgili literatürden hareketle Soane'nin 1909 yılında Urfa'dan geçtiği tahmin edilmektedir.¹¹⁸

Soane Urfa'nın hatırı sayılır dağ silsilesinin eteğinde bazı tepeciklerin üzerinde yer aldığını ve o dönem Valinin -Fransız tarzı taklidi olarak inşa edilmiş- kötü görümlü bir konutu olduğunu belirtir. Valinin adı geçen konutu geçildiğinde, kasabanın antik doğasının ortaya çıktığını söyler. Soane kitabında Urfa'da kalıntıları her yerde bulunan devasa duvarların tuhaf siyahlığını, şehrin ortasındaki vadiyi geçen köprülerin ilginç tarzını, kararmış taşlardan oluşan bina kalıntılarıyla kaplı kale tepelerinin Edessa'nın tarihi hakkında bir şeyler anlatır gibi olduğunu belirtir. Aşağıya bakan açık sarı kayalıkların üzerindeki tepelerde, eskilerin sayısız mağara evlerinin olduğunu ve şimdilerde ise yerleşik Kürtlerin sıradan aileleri tarafından bu mağaraların işgal edildiğini dile getirir.¹¹⁹

Soane'nin kitabında Urfa ile ilgili verdiği en ilginç bilgi ise nüfusa dairdir. Soane Urfa'da Türklerin dışında, nüfusun büyük oranda Kürtler, Araplar ve çok sayıda Ermenilerden oluştuğunu kaydeder. Soane Urfa'da Kürtlerin kuzeyden, çoğunlukla Ma'mûretü'l-Aziz tepelerinden geldiğini; Arapların Mezopotamya ovalarından geldiklerini ve muhtemelen asıl sakinler olarak kabul edildikleri iddiasında olduklarını anlatır. Urfa'nın dilinin Kürtçe ve Arapça olduğunu, Kürtçenin herkes tarafından anlaşıldığını, çünkü her yerde olduğu gibi kısmen yabancı nüfusa da kendini dayattığını ve canlılığıyla eski yerleşik dillerin yerini aldığını ifade eder.¹²⁰

Soane tıpkı diğer seyyahlar gibi Urfa'nın antik dönemdeki tarihi ve stratejik öneminden bahsederken Haçlılar döneminde Urfa'nın özellikle Antakya'ya olan yakınlığının din adamlarının seyahatlerini kolaylaştırdığına da

¹¹⁵ Warkworth, *age*, s. 249-253.

¹¹⁶ Warkworth, *age*, s. 242.

¹¹⁷ Ely Banister Soane, *To Mesopotamia and Kurdistan in disguise : with historical notices of the Kurdish tribes and Chaldeans of Kurdistan*, Small, Maynard and Company Pub., Boston 1926, s. 38.

¹¹⁸ Güler, *age*, 90.

¹¹⁹ Soane, *age*, s. 45-46.

¹²⁰ Soane, *age*, s. 46-47.

BİR MİKRO TARİH ÇALIŞMASI OLARAK ŞANLIURFA TARİHİNİ YABANCI SEYYAHLARIN ESERLERİNDEN OKUMAK: İNGİLİZ, FRANSIZ VE ALMAN SEYYAHLARIN İZİNDE URFA

işaret eder.¹²¹ Bu yönüyle ağırlıklı olarak kentten özellikle de Haçlılar döneminden itibaren stratejik öneminden bahsederken aynı zamanda bölgenin demografik renkliliği ve geçmişle mukayeseye ağırlık verdiği görülür. Ancak Soane'nin de diğer seyyahlar gibi burada yer verdiği hususların büyük oranda kendinden önce bölgeyi gezmiş seyyahların verilerine dayandığı çok açık bir biçimde görülür.

5.16. William Ainger Wigram & Edgar Thomas Ainger Wigram

Mikro tarih çalışmaları kapsamında XIX. yüzyılda seyahatnamelerinde Urfa'ya dair bilgiler sunan bir başka seyyah William Ainger Wigram ve Edgar Thomas Ainger Wigram'dır. Wigram'ların kaleme aldıkları *The Cradle of Mankind Life in Eastern Kurdistan* [İnsanlığın Beşiği Doğu Kürdistan'da Yaşam] adlı eserinde Urfa'dan bahsederler. Kitabın "Beyond The Pale of The Railway (Aleppo and Urfa)" [Demiryolunun Ötesi (Halep ve Urfa)] başlıklı I. Bölümünde yazarlar Urfa'yı anlatır. Wigramların Urfa ile ilgili bölüme dair verdiği ilk bilgiler arasında Osmanlı'nın söz konusu dönemde çalkantılı bir süreçten geçtiği ve yaşadığı iç sorunlar yer alır.¹²²

Urfa'ya doğru yaptıkları yolculuk sırasında feribot kullanmanın bazı tehlikelere neden olduğuna işaret eden yazarlar feribotların yanı sıra ulaşımda develer, arabalar (atlı araba) ve katırların kullanıldığını kaydederler.¹²³

Wigram&Wigram'ların eserinde Urfa Balıklı Göl¹²⁴

Fırat üzerinden feribotla Birecik'e geldiklerini anlatan yazarlar bu bölgenin konumu, yapısı ve tarihine dair detaylı bilgiler sunarlar. Özellikle bölgenin tarihi yapısını ele alırken burada gördükleri tarihi yazıtların öneminden bahsederler.¹²⁵

Seyyahlar Urfa'ya yolculuk sırasında Birecik'ten geçerken bu yöreye dair köylülerin vergilerinden, misafirperverliklerinden, tasarruf tedbirlerinden ve uygulanan teamüllerden uzun uzun bahsederler.¹²⁶

Seyyahların Urfa'ya dair ilk izlenimlerinin ise yine diğer seyyahlarla benzer şekilde tarihi kalıntılarla ilgili olduğu görülür. Burada Roma dönemine ait surları gördüklerini anlatan seyyahlar, camiler, katedraller ve kiliseleri uzun uzun şöyle tasvir ederler.¹²⁷

Seyyahların kitabında yer verdikleri bilgilerin büyük bir kısmında dini konuların ve Urfa'nın tarihteki stratejik öneminin yer aldığı görülür. Bu açıdan Urfa'nın Hristiyan dünyası için önemine sıklıkla vurgu yapıldığı görülür. Seyyahlar ayrıca Urfa'daki dini mekanların inşasının çok eski tarihlere dayandığını sıklıkla vurgular ve bu konudaki pek çok tarihi efsaneye geniş yer verir. Örneğin İncil'in Edessa'ya neredeyse Apostolik çağlarda getirildiğini ve Edessa'nın Doğu'yu müjdeleyen vaizler için ana dağıtım merkezini oluşturduğu bilgisinin tarihsel olarak kesinliği ifade edilir. Abgarus döneminde Osroene'un [Edessa'nın], Part ve Roma İmparatorlukları arasında

¹²¹ Soane, *age*, s. 49-50.

¹²² William Ainger Wigram and Edgar Thomas Ainger Wigram, *The cradle of mankind: life in eastern Kurdistan*, A. & C. Black, Limited, London 1922, s. 11-12.

¹²³ Wigram&Wigram, *age*, s. 12-13.

¹²⁴ Wigram&Wigram, *age*, s. 17.

¹²⁵ Wigram&Wigram, *age*, s. 13.

¹²⁶ Wigram&Wigram, *age*, s. 14.

¹²⁷ Wigram&Wigram, *age*, s. 17.

YILDIZ DEVECİ BOZKUŞ

bir tür tampon devlet oluşturduğu ve bir süre sonra tampon devletlerin olağan kaderini yaşadığı ve Roma İmparatorluğu tarafından emildiğine seyahatnamede yer verilir. Bu süreçte Edessa'nın, yeni efendileri altında önemli bir sınır kalesi olarak yer aldığı ve Sasani Pers kralları ile Roma İmparatorluğu arasındaki uzun süren savaşlarda birçok kuşatmaya dayandığı kaydedilir.¹²⁸

Seyyahlar kitabında ayrıca tarihte Urfa'nın Orta Çağ döneminde yaşanan Haçlı-Türk mücadelelerine geniş vererek hem bölgenin Haçlılar için önemine hem de bölgenin nasıl Türkleştiği sürecine değinirler.¹²⁹

SONUÇ

Bilindiği üzere Batılı seyyahların doğu dünyasını keşfetme ve tasvir etme konusundaki düşüncelerinin temeli çok eski dönemlere dayanmaktadır. Bu konuda özellikle Batıda seyyahların yolculuklarını kaleme alma geleneğinin temelleri Antik dönemlere kadar gider. Orta Çağ'a gelindiğinde ise İslamiyet'in önemli bir güç olarak belirmesiyle birlikte bu coğrafyaya olan ilgi ve merakta da ciddi bir artış yaşanmaya başlanmıştır. Özellikle Haçlı seferlerine katılan seyyahların kayıtları Batı dünyasını önemli oranda etkilemiştir. Batıda doğunun gizemli dünyasının yanı sıra zenginliklerini keşfetme konusunda da ciddi bir merak uyandırmıştır. Antik dönemlerden itibaren kentlerin kültürlerinin ve toplumların tarihinin mikro tarih çalışmaları ile araştırılması son derece değerlidir. Zira mikro tarih çalışmaları makro tarihi anlamak için önemli ipuçları sunarlar. Bu açıdan bakıldığında gerek yerel tarih çalışmaları gerekse de mikro tarih çalışmalarının günümüz Türkiye tarihinin daha iyi anlaşılması sürecine eşsiz katkılar sunduğunu belirtmek gerekir. Zira bilindiği üzere geçmişini bilmeyen kuşakların geleceğinin de olamayacağı şiarından hareketle Türkiye'nin tüm şehirlerinin tarihsel geçmişinin benzer çalışmalarla ele alınması gerektiğini belirtmekte yarar vardır. Bu nedenle bu tür çalışmaların gelecekte benzer yeni araştırmaların önünü açması ve emsal oluşturması hedeflenmektedir. Bu çerçevede özellikle genç nesillere geçmişte kimlerin Anadolu'ya, Osmanlı şehirlerine geldiğini, bu şehirlere dair eserlerinde ne tür bilgilere yer verdiklerine ve bu bilgilerden günümüzde nasıl istifade edilebileceğine dair özellikle de tarih derslerinde geniş yer verilmesi elzemdir. Bu noktada Batılı seyyahların kaleme aldıkları eserler bizlere eşsiz bilgiler sunarlar. Zira adeta o dönemin panoramasını oluşturur ve bizlere bugünün penceresinden geçmişi görme fırsatı sunarlar. Bu nedenle Batılı seyyahların XVIII ve XIX yüzyılda Anadolu'da hangi güzergahlardan geçtikleri, neler gördükleri, neler yazdıkları ve Türkleri, Müslümanları, gayrimüslimleri seyahatnamelerinde nasıl tanımladıkları son derece önemlidir. Zira bu raporların hem dönemin Batılı devletlerinin Osmanlı ile ilişkilerinin şekillenmesinde hem de günümüzde dünyada Türk/Türkiye algısının oluşmasında önemli bir etkisi olmuştur.

Seyahatnamelerin incelenmesi ve burada yer alan bilgilerden hareketle elde edilen verilerin tarihimizin aydınlatılmasında kullanılması tarih araştırmalarına büyük bir yarar sağlar. Örneğin seyyahların eserlerinde çok eski dönemlerden itibaren misyonerlerin ve gezginlerin başta Urfa olmak üzere pek çok bölgede gayrimüslimler arasında dini faaliyetlerde buldukları net bir biçimde görülür. Gayrimüslimlerin sadece din değiştirmelerinde değil aynı zamanda Osmanlı yönetimine karşı isyan faaliyetlerinde de Batılı devletlerin rolünün izleri seyahatnamelerde görülür. Seyyahların eserlerinden hareketle Urfa'da bulunan misyoner ve diğer gezginlerin şehirlerdeki Hristiyan nüfus arasında mezhep değiştirme konusunda da ciddi faaliyetler gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır. Batılı seyyahların eserlerine genel olarak bakıldığında oryantalist bir bakış açısının hâkim olduğu görülmektedir. Bu nedenle özellikle de seyahatnamelerdeki bilgilerde Urfa'nın nasıl yansıtıldığına bakıldığında bu bakış açısının son derece belirgin olduğu söylenebilir. İncelenen seyyahların eserlerinden hareketle Urfa şehrine dair yazdıklarının genel olarak oryantalist bir bakış açısı içerdiği görülmektedir. Örneğin Urfa'nın çarşıları ile Şam'ın çarşıları arasında mukayeseler yapılır. Yönetimsel konulardaki gelişmelere yer verilir. Yerel halk ve yöneticilerin yabancılara dair tutumları değerlendirilir. Seyahatnamelerde ayrıca yörenin gelenek ve görenekleri de yorumlanır. Kısacası seyyahlar gördükleri her bilgiyi kaydederken aynı zamanda duygu ve düşüncelerini de eserlerine yansıttıkları için bu raporlar Batıda Türk algısı ve Türk imajının oluşmasına ciddi bir katkı sunar. Daha da önemlisi bu bilgilerin bazen gerçektışı olması, abartılması, çarpıtılması veya uydurulması ilgili devlette bir kalıp yargının oluşmasına neden olur ve Türkiye ile ilişkilerine olumsuz yansır.

Öte yandan seyyahların kaleme aldıkları eserler bazen Osmanlı ve Türklere dair Avrupa'da ve Batı dünyasındaki yanlış algıların düzeltilmesine de vesile olduğu görülmüştür. Özellikle XIX. yüzyıl tarihçilerinin aslında seyyahların sunduğu bilgileri sıklıkla kullanmakla birlikte seyyahların sundukları bilgilerin efsane ve gerçeklik arasında bir yerde olduğunun da bilincinde olduklarını söylemek mümkündür. Bu yönüyle seyahatnamelere genel itibarıyla bakıldığında Osmanlı topraklarında XIX. yüzyılda daha çok Doğulu seyyahlardan ziyade Batılı seyyah ve gezginlerin seyahat ettiği belirtilebilir. Bu yönüyle Osmanlı'ya gelen Batılı seyyahların çok geniş bir yelpazeden isimleri kapsadığını ancak genel itibarıyla benzer amaçlarla seyahat ettikleri görülmektedir. Özellikle XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarına gelen İngiliz seyyahların ağırlıkta olduğu ve söz

¹²⁸ Wigram&Wigram, *age*, s. 19-20.

¹²⁹ Wigram&Wigram, *age*, s. 21-22.

BİR MİKRO TARİH ÇALIŞMASI OLARAK ŞANLIURFA TARİHİNİ YABANCI SEYYAHLARIN ESERLERİNDEN OKUMAK: İNGİLİZ, FRANSIZ VE ALMAN SEYYAHLARIN İZİNDE URFA

konusu seyyahların büyük bir kısmının da aynı rota ve güzergahları kullandıkları anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra İngiliz seyyahların bölgeye kendilerinden önce gelen farklı seyyahların seyahatnamelerinden büyük oranda yararlandıklarını söylemek gerekir. Alman seyyahların ise daha çok coğrafi ve tapografik kayıtlar tuttukları, gezdikleri güzergahlarda ağırlıklı olarak teknik bilgileri kayıt altına aldıkları söylenebilir. Bu yönüyle Alman seyyahların da İngiliz seyyahlarla benzer şekilde kendilerinden önce bölgeye gelen gezginlerin eserlerinden yararlanmış olsa da eleştirel bir yaklaşım sergilediklerini söylemek mümkün. Şehirlerin özellikle mimari ve stratejik noktalarıyla yakından ilgilenen Alman seyyahların görüştüğü ve temas ettikleri gruplar ise İngiliz seyyahlarla benzerdir. Bu yönüyle seyahat güzergahları ve rotaları aynı olsa da yöntem ve uygulamalarının farklı olduğu görülür. Seyyahların neredeyse tamamında eski dönemlere özlem yeniye eleştirilere yer verildiği görülür. Özellikle gezilen tüm güzergahlardaki şehirlerin eskiden bayındır, canlı, verimli iken Hristiyanların elinden çıkmasıyla birlikte sanki bu özelliğini kaybetmiş algısı yaratılmaya çalışılır. Aslında burada bilinçaltında okuyucuya dolaylı da olsa Hristiyanlarla Müslümanlar dönemini mukayese eder ve eskinin yeniye üstünlüğü ön plana çıkarılmaya çalışıldığı görülür. Seyyahların sıklıkla kendi kültürleri ile gezdikleri coğrafyalardaki kültürleri mukayese ettikleri görülür. Bu mukayese bazen doğa, manzara olabildiği gibi bazen kadınlar, çocuklar, erkekler, din adamları, düğünler, cenazeler, dini mekanlar, yöneticiler, kılık kıyafet gibi son derece geniş bir yelpazeyi içerebilmektedir. Bu mukayeselerde de seyyahların genellikle oryantalist bir tutum sergiledikleri görülmektedir.

KAYNAKÇA

AKAGÜNDÜZ, Ümit, *Mikro Tarihin Gözünden 1924*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2017.

ALİ, Filiz, “Avrupa Sanatı ve Müziğinde Osmanlı İmparatorluğu’ndan Yansımalar”, *Oryantalizmin 1001 Yüzü*, Ed. Ayşen Anadol, Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları, İstanbul 2013.

ASLAN, Ahmet, *Urfa’da Asayiş ve Güvenlik (1913-1918)*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2021.

ASOĞLU, İsmail, “Osmanlı Arkeolojisinin Yerel Tarihi Üzerine Bir Gözlem: Urfa’da İdareciler, Arkeologlar ve Bulgular”, *Art-Sanat Dergisi*, C.17, S.17, 2022, s.35-58.

AVCI, Remzi, (2020), “Seyahat Notları ve Oryantalist Bilgi Üretimi: Eduard Sachau (1845-1930) Örneği”, *Diyalog Interkulturelle Zeitschrift Für Germanistik*, C.8, S.1, s.29-47.

BADGER, George Percy, *Nestorians and their Rituals, With the Narrative of a Mission to Mesopotamia and Coordistan in 1842-1844, and of a Late Visit to Those Countries in 1850 ; Also, Researches Into the Present Condition of the Syrian Jacobites, Papal Syrians, and Chaldeans, and an Inquiry Into the Religious Tenets of the Yezedeeds*, (Volume 2), Joseph Masters Pub., London 1852.

BARKLEY, Henry C., *A Ride Through Asia Minor And Armenia: Giving A Sketch Of The Characters, Manners, And Customs Of Both The Mussulman And Christian Inhabitants*, John Murray Pub., London 1891.

BUCKINGHAM, James Silk, *Travels in Mesopotamia, Including a journey from Aleppo to Bagdad, by the route of Beer, Orfah, Diarbekr, Mardin, & Mousul: with researches on the ruins of Nineveh, Babylon, and other ancient cities*, Vol. 1., Henry Colburn, London 1827.

CAMERON, Verney Lovett, *Among the Turks*, Thomas Nelson and Sons Publications, London 1890.

CANTEMİR, Mehmet, İhsan, *Osmanlı- Prusya Münasebetleri (1808-1871) (A.DVN.DVE. d. 073/2 Numaralı Prusya Ahkâm Defteri Işığında)*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Balıkesir 2019.

CHESNEY, Francis Rawdon, *Narrative Of The Euphrates Expedition: Carried On By Order Of The British Government During The Years 1835, 1836, And 1837*, Longmans Pub., Edinburg&London 1868.

YILDIZ DEVECİ BOZKUŞ

CUTTS, Edward Lewes, *Christians Under The Crescent In Asia*, Society For Promoting Christian Knowledge/Atour Pub., London 1877.

DAĞINIK, Zeynep, “Verney Lovett Cameron, Türkler Arasında”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.30, 2016, s.157-160.

DAMIANI, Anita, *British Travel Attitudes To The Near East In The Eighteenth And Nineteenth Centuries*, University Of Edinburgh, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Birleşik Krallık 1977.

ERSOY, Ahmet, Emine Gürsoy Naskali, vd. *Oryantalizmin 1001 Yüzü*, Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları, İstanbul 2013.

ERTEK, Gülferi Akın, “Arşiv Belgeleri Işığında Giresun Kapusen Kilisesi’nin İnşa Süreci ve Mimarisi”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.28, S.28, 2021, s.483-501.

GALLETTI, Mirella, “Kurdish Cities Through The Eyes Of Their European Visitors”, *Oriente Moderno*, C.20, S.20, 2001, s.109-148.

GÖYÜNÇ, Nejat, “Reinhold Schiffer, Oriental Panorama: British Travellers in 19th Century Turkey”, *Viyana’daki Karşılaştırmalı Edebî Bilimler Enstitüsü (Institut für Vergleichende Literaturwissenschaft)’nün 33 numaralı yayını [Kitap Tanıtımı]*, *Belleten*, C.64, S.241, 2000, s.973-976.

GÜLER, Selahaddin Eyyubi, *Yabancı Gezginlerin Gözüyle Urfa Bölgesi*, ŞURKAV Yayınları, Şanlıurfa 2010.

HARLOW, Barbara and Mia Carter, *Imperialism & Orientalism: A Documentary Sourcebook*, Blackwell Publishers, UK 1999.

Irwin, Robert, *Oryantalistler ve Düşmanları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

KARAL, Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, XIII. Dizi, Ankara 2011.

KILINÇ, Aslıhan, “XV-XIX. Yüzyıllar Arası Batılı Seyyahların Gözünden Değişen Türk İmgesi, Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul ve Ayasofya”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.7, S.3, 2020, s.1842-1866.

KILINÇ, Aslıhan, *XV. ve XVII. Yüzyıllar Arasında Anadolu Üzerinden Kudüs’e Giden Batılı Seyyahlar ve Anadolu Hakkındaki İzlenimleri*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya 2014.

KINNEIR, John Macdonald, *Journey Through Asia Minor, Armenia, and Koordistan in The Years 1813 and 1814*, John Murray, Albemarle-Street Pub., London 1818.

KURTOĞLU, Mehmet, “Şehre Dışardan Bakmak”, *Türk Yurdu Dergisi*, C.33, S.33, 2013, s.310.

MEIER, Christian, “Makro ve Mikro Tarih İlişkisi Üzerine Notlar”, *Memleket Siyaset Yönetim*, C.7, S.18, 2012, s.100-125.

MIYNAT, Ali, “Batılı Seyyahların Gözüyle Hasankeyf”, I. *Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, Esen Ofset Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş., İstanbul 2009.

BİR MİKRO TARİH ÇALIŞMASI OLARAK ŞANLIURFA TARİHİNİ YABANCI SEYYAHLARIN ESERLERİNDEN OKUMAK: İNGİLİZ, FRANSIY VE ALMAN SEYYAHLARIN İZİNDE URFA

MOLTKE, Helmuth, *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839*, E.S. Mittler Pub., Berlin 1876.

NASKALİ, Emine Gürsoy, “Avrupa’da Şarkiyat”, *Oryantalizmin 1001 Yüzü*, Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları, İstanbul 2013.

NIEBUHR, Carsten, *Reisebeschreibung nach Arabien und andem umliegenden Landem 1-11*, Kopenhagen 1778.

ORBELIANI, Sulhan Saba Timote Gabaşvili, İoana Gedevanişvili, Avalişvili, Giorgio Eristavi, *Osmanlı ve Avrupa Topraklarında Beş Gürcü Seyyah ve Seyahatnameleri (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.

ÖZKARSLI, Fatih, *19. Yüzyılda İngiliz ve Amerikalı Seyyahların Diyarbekir İzlenimleri*, Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mardin 2023.

ÖZME, Adil, “Günümüze Ulaşmayıp Yayın ve Arşiv Kaynaklarından Saptanan Ruha (Urfa) Hanları Üzerine Bir Bakış”, *Sanat Tarihi Dergisi*, C.15, S.1, 2006, s.25-39.

PETERMANN, Jul. Henr. (Julius Heinrich), 1801-1876, *Reisen im Orient*, Verlag von Veit comp., Leipzig 1865.

POCOCKE, Richard, *A Description Of The East, And Some Other Countries ...1704-1765*, Volume Copy 2 Vol. 2 Part 1, W. Bowyer Printed for the author, etc., London 1743.

SACHAU, Eduard, *Reise in Syrien und Mesopotamien*, F.A. Brockhaus, Leipzig 1883.

SATIŞ, İhsan, “Kudüs Mutasarrıfları (1841-1902)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.30, S.2, 2015, s.545- 572.

SMYTH, Warrington Wilkinson, *A Year With The Turks Or Sketches Of Travel In The European And Asiatic Dominions Of The Sultan*, John W. Parker and Son West Strand Pub., London 1854.

SOANE, Ely Banister, *To Mesopotamia And Kurdistan In Disguise: With Historical Notices Of The Kurdish Tribes And Chaldeans Of Kurdistan*, Boston: Small, Maynard and Company, 1926.

TANRIKULU, Murat, “Johann Samuel Heinrich Kiepert’in Osmanlı Haritalarının Bir Değerlendirmesi”, *Journal Of World Of Turks/Zeitschrift Für Die Welt Der Türken*, C.6, S.2, 2014, s.189-205.

TAŞÇIOĞLU, Ömer Lütfi, “Almanya’nın Osmanlı Devleti Dönemindeki Ermeni Politikaları”, *Gazi Türkiyat*, C.19, S.19, 2016, s.189-208.

TORUK, Ferruh, “Seyyah Henry C. Barkley’in Gezi Notlarında Sivrihisar”, *International Social Sciences Studies Journal*, C.7, S.90, 2021, s.4789-4796.

UYGUR, Fatma, *XIX. Yüzyıl Fransız Seyyah ve Diplomatı Edouard Antoine Thouvenel’e Göre Osmanlı Devleti*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2015.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. I, 5. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

WARKWORTH, Lord, *Notes From A Asiatic Turkey*, Edward Arnold Pub., London 1898.

YILDIZ DEVECİ BOZKUŞ

WIGRAM, William Ainger, and Edgar Thomas Ainger Wigram, *The Cradle Of Mankind: Life In Eastern Kurdistan*, A. & C. Black, Limited, London 1922.

YILMAZ, Özgür, “Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.27, S.2, 2013, s.587-614.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

**BİR MİKRO TARİH ÇALIŞMASI OLARAK ŞANLIURFA TARİHİNİ YABANCI SEYYAHLARIN
ESERLERİNDEN OKUMAK: İNGİLİZ, FRANSTZ VE ALMAN SEYYAHLARIN İZİNDE URFA**